

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΠΑΙΔΙΚΗ
ΗΛΙΚΙΑ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗ ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΒΡΕΦΩΝ ΚΑΙ ΝΗΠΙΩΝ

Κάσσα Άννα (Α.Μ. 17501)

Επιβλέπουσα:
Νούσια Αλεξάνδρα
Πανεπιστημιακή Υπότροφος

Ιωάννινα, Φλεβάρης, 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΠΑΙΔΙΚΗ
ΗΛΙΚΙΑ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗ ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΒΡΕΦΩΝ ΚΑΙ ΝΗΠΙΩΝ

Κάσσα Άννα (Α.Μ. 17501)

Επιβλέπουσα:
Νούσια Αλεξάνδρα
Πανεπιστημιακή Υπότροφος

Ιωάννινα, Φλεβάρης, 2022

THE ROLE OF PRESCHOOL EDUCATION AND FAMILY IN
PROMOTING INFANTS AND PRE-SCHOOLERS EMOTIONAL
DEVELOPMENT

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Ιωάννινα, Ημερομηνία

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπων /ουσα

Αλεξάνδρα Νούσια,

Πανεπιστημιακή Υπότροφος

2. Μέλος επιτροπής

Νικολίτσα Κανέλλου,

Ειδικό Τεχνικό Εργαστηριακό Προσωπικό (ΕΤΕΠ)

3. Μέλος επιτροπής

Ελένη Κανελλοπούλου,

Πανεπιστημιακή Υπότροφος

Ο/Η Πρόεδρος του Τμήματος

Ελένη, Αρετούλη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Νευροψυχολογίας

Δρ. Τμήματος Ψυχολογίας Α. Π. Θ.

Υπογραφή

© Κάσσα, Άννα, 2022.

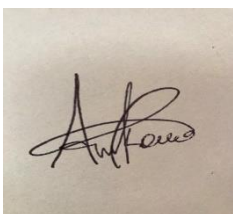
Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα πτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Κάσσα, Άννα

Υπογραφή

A square image showing a handwritten signature in black ink on a light-colored background. The signature is stylized and appears to read 'Anna Kassa'.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ολοκληρώνοντας την παρούσα πτυχιακή εργασία, νιώθω την ανάγκη να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στους ανθρώπους αυτούς που με υποστήριξαν συναισθηματικά ο καθένας με τον τρόπο του. Αρχικά, ευχαριστώ πολύ την υπεύθυνη καθηγήτρια της πτυχιακής μου εργασίας, κυρία Νούσια Αλεξάνδρα, για την πολύτιμη βοήθεια της και τις συμβουλές που μου πρόσφερε κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας αυτής. Επιπλέον, τους καθηγητές του τμήματος Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική ηλικία του πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τις πολύτιμες γνώσεις που μας παρείχαν αυτά τα χρόνια. Τέλος, ένα τεράστιο ευχαριστώ στην οικογένεια μου και στους φίλους μου, που μου στάθηκαν από την αρχή, με εμπύχωσαν και με ενθάρρυναν.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η συναισθηματική ανάπτυξη είναι ένας από τους βασικούς στόχους της προσχολικής αγωγής καθώς τα πρώτα χρόνια της ζωής των παιδιών είναι πολύ σημαντικά στη διαμόρφωση των πρώτων στοιχείων συναισθηματικής ανάπτυξης, για αυτό και η εφαρμογή κατάλληλων παρεμβατικών προγραμμάτων θεωρείται αναγκαία για την εξασφάλιση της κοινωνικής και συναισθηματικής τους επάρκειας. Αντικείμενο της εργασίας αυτής είναι η προαγωγή της συναισθηματικής ανάπτυξης στη βρεφική και προσχολική ηλικία. Όπως φαίνεται και από τη βιβλιογραφία, η ολόπλευρη ανάπτυξη της βρεφικής και νηπιακής ηλικίας του παιδιού διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο καθώς το παιδί εξελίσσεται τόσο σωματικά και κινητικά, όσο και ψυχικά. Αξίζει να σημειωθεί, πως η συναισθηματική ανάπτυξη συμβάλλει στη διαμόρφωση της προσωπικότητας τους, με αποτέλεσμα τα παιδιά να γεννούν τα δικά τους πρότυπα συναισθημάτων, σκέψης και συμπεριφοράς ανάλογα με το φάσμα των συνθηκών που βιώνουν. Η οικογένεια αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες διαπαιδαγώγησης των παιδιών, καθώς μεριμνούν μέσω των κατάλληλων δραστηριοτήτων τη σωματική και ψυχική τους ανάπτυξη. Στις θετικές επιπτώσεις πρέπει να συμπεριληφθεί ακόμη και ο ρόλος που κατέχει και ο εκπαιδευτικός, ομοίως με το σχεδιασμό και την υλοποίηση δραστηριοτήτων μπορεί να μεταδώσει αξίες και κανόνες. Τα ατομικά χαρακτηριστικά, η προσχολική αγωγή, οι διαπροσωπικές σχέσεις και τα παιδαγωγικά μέσα, επηρεάζουν την συναισθηματική ανάπτυξη με καθοριστικό τρόπο, η οποία με τη σειρά της ενδυναμώνει τα παιδιά να αναπτύξουν τις δεξιότητες που θα χρειαστούν στη ζωή τους.

Λέξεις κλειδιά : Συναισθηματική ανάπτυξη, βρεφική ηλικία, προσχολική ηλικία

ABSTRACT

Emotional development is one of the basic aims of preschool education as the first years of a child's life are especially significant in the formation of the first elements of emotional development. Therefore, the application of suitable interventional programs is considered paramount in order to ensure their social and emotional competence. The aim of this dissertation is the promotion of emotional development at infancy and preschool years. As can be seen from the bibliography, a comprehensive and whole approach during early childhood and pre-school years would allow the child to develop physically, kinetically and mentally. It is worth noting that emotional development contributes to the formation of their personality allowing children to form their own original feelings, thoughts and behavior depending on the spectrum of the conditions they experience. Family is one of the most important factors of a child's education as parents attend to suitable activities that facilitate their children's physical and emotional development. A critical role is also played by the educator, who through planning and manifestation of activities can impart values and rules. Personal traits, pre-school education, interpersonal relationships as well as pedagogical methods and tools influence emotional development in a decisive way, which in turn, empowers children to develop the skills needed in their lives.

Keywords: Emotional development, infancy, pre-school age

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	v
ABSTRACT.....	vi
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	vii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	ix
1. Η ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού.....	2
1.1 Τομείς ανάπτυξης.....	3
2. Συναισθηματική ανάπτυξη του βρέφους.....	7
2.1 Ορόσημα στη συναισθηματική ανάπτυξη.....	9
2.1.1 Το χαμόγελο.....	10
2.1.2 Το βάβισμα.....	10
2.1.3 Το χιούμορ στη βρεφική ηλικία.....	11
2.1.4 Κοινωνική αναφορά - Επικοινωνία.....	13
2.1.5 «Άγχος του ξένου» και άγχος αποχωρισμού.....	15
2.1.5.α) «Άγχος του ξένου».....	16
2.1.5.β) Το άγχος του αποχωρισμού.....	16
2.2 Ανάπτυξη της έννοιας του εαυτού.....	16
2.3 Ιδιοσυγκρασία.....	17
2.3.1 Κατηγορίες ιδιοσυγκρασίας: τα εύκολα, τα δύσκολα και τα βραδυψυχικά βρέφη.....	18
2.4 Παράγοντες που συμβάλουν στη συναισθηματική ανάπτυξη του βρέφους.....	20
3. Η συναισθηματική ανάπτυξη στη προσχολική ηλικία.....	26
3.1 Ατομικά χαρακτηριστικά των νηπίων που επηρεάζουν την συναισθηματική ανάπτυξη.....	27
3.1.1 Εγωκεντρισμός.....	27
3.1.2 Ταυτότητα.....	28
3.1.3 Αυτονομία.....	28
3.1.4 Αυτοεκτίμηση.....	29

3.1.4.α Τα θετικά της υψηλής αυτοεκτίμησης	29
3.1.4.β Τα αρνητικά της χαμηλής αυτοεκτίμησης.....	30
3.2 Προσωπικός και κοινωνικός λόγος.....	30
3.3 Η συμβολή της προσχολικής αγωγής στην ενίσχυση της συναισθηματικής ανάπτυξης.....	31
3.3.1 Η σχέση οικογένειας και προσχολικής αγωγής	35
3.3.2 Ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού.....	39
3.4. Ο ρόλος των διαπροσωπικών σχέσεων στην ενίσχυση της συναισθηματικής ανάπτυξης	40
3.5 Βασικά παιδαγωγικά μέσα/εργαλεία που προάγουν την συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών	43
3.5.1 Το παιχνίδι	43
3.5.2 Η μουσική.....	45
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	48
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	49

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία έχει σαν κεντρικό άξονα τη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών. Ο όρος συναισθηματική ανάπτυξη αναφέρεται σε μια σειρά ικανοτήτων που αποκτά το άτομο κατά τη διάρκεια της ζωής του. Οι ικανότητες αυτές αφορούν την αναγνώριση, έκφραση και κατανόηση των συναισθημάτων του αλλά και των άλλων καθώς και την ικανότητα να ρυθμίζει τα συναισθήματά του ανάλογα με την κατάσταση στην οποία βρίσκεται (Cohen, Onanaku, Clothier, Poppe, 2005). Από την άλλη το συναίσθημα, ορίζεται ως τα φυσιολογικά και ψυχολογικά αισθήματα που έχουν τα παιδιά μπροστά σε γεγονότα που συμβαίνουν στη ζωή τους (Hansen & Zambo, 2007).

Δεν πρέπει ωστόσο να αγνοηθεί το γεγονός ότι, οι ικανότητες αυτές αρχίζουν να αναπτύσσονται στα πρώτα χρόνια της ζωής των παιδιών και συνεχίζουν να διαμορφώνονται κατά τη διάρκεια της σχολικής ζωής. Υποστηρίζεται δε, ότι οι συναισθηματικές ικανότητες μπορούν να διδαχθούν στα παιδιά και να συντελέσουν στην ακαδημαϊκή επιτυχία, ομοίως ,να βοηθήσουν στη βελτίωση των προ κοινωνικών δεξιοτήτων και να μειώσουν τις αρνητικές συμπεριφορές (Elias, Arnold, & Hussey, 2002 Joseph & Strain, 2003).

Πέραν του οικογενειακού, το σχολικό περιβάλλον αναγνωρίζεται ως ένας σημαντικός παράγοντας για τη συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Τα σχολεία, όπως τονίζεται από την Ahn (2005), αποτελούν σημαντικά κοινωνικά περιβάλλοντα όπου τα παιδιά έχουν ευκαιρίες να γνωρίσουν τα συναισθήματα τους εξαιτίας της αλληλεπίδρασης που αναπτύσσεται μεταξύ των ίδιων των παιδιών αλλά και μεταξύ εκπαιδευτικών και συνομήλικων τους. Ειδικότερα για την προσχολική ηλικία αναφέρεται ότι, η κοινωνικό- συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για να καταφέρει να επιτύχει στην ενηλικίωση (Ulutas & Omeroglu, 2007) καθώς καθίστανται σαφές ότι οι πρώτες εμπειρίες που βιώνει μπορούν να συμβάλουν στο χτίσιμο μιας γερής βάσης που θα επηρεάσει και θα συμβάλει στον τρόπο που θα αντιμετωπίσει τον κόσμο γύρω του, για το υπόλοιπο της ζωής του (Cohen, 2005).

Από την άλλη πλευρά, βασικός στόχος της εκπαιδευτικής διαδικασίας είναι να βοηθήσει τα παιδιά να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους όπως είναι η κριτική σκέψη και να διαχειριστούν τον συναισθηματικό τους κόσμο. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην διαμόρφωση της συμπεριφοράς διαδραματίζει και ο θεσμός της οικογένειας. Οι γονείς μέσα από την διαρκή

αλληλεπίδραση τους με τα παιδιά μπορούν να διαχειριστούν, να ρυθμίσουν αλλά και να επηρεάσουν τις συμπεριφορές τους είτε θετικά είτε αρνητικά.

Αρχικά στο πρώτο μέρος της εργασίας γίνεται βιβλιογραφική ανασκόπηση μελετών και παρέχονται αναλυτικά πληροφορίες για την ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών ανά ηλικιακή περίοδο πρώτα τη βρεφική ηλικία και έπειτα την προσχολική. Ως προς το δεύτερο κομμάτι, γίνεται αναφορά στη σταδιακή ανάπτυξη των συναισθημάτων στη βρεφική ηλικία καθώς και στους διάφορους παράγοντες που συμβάλλουν σε αυτήν. Στο τρίτο μέρος της εργασίας αναφέρονται και αναλύονται τα ατομικά χαρακτηριστικά ενός παιδιού που επηρεάζουν τη συναισθηματική ανάπτυξη καθώς και η αρωγή που προσφέρει η προσχολική αγωγή και η οικογένεια στην ενίσχυσή της. Τέλος, παρατίθεται η βιβλιογραφία με βάση την οποία αναπτύχθηκε η πτυχιακή εργασία.

1. Η ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού

Η ανάπτυξη του ανθρώπου ξεκινάει από τη δημιουργία του ζυγωτού. Στη συνέχεια το ζυγωτό διαιρείται μέσα στη μήτρα της γυναίκας για να γίνει ένα έμβρυο, το οποίο σε μια περίοδο 9 μηνών της κύησης γίνεται ένα ανθρώπινο βρέφος. Οι αναπτυξιολόγοι χωρίζουν τον χρόνο μεταξύ της σύλληψης και της έναρξης της ενήλικης ζωής σε πέντε μεγάλες περιόδους: την προγεννητική περίοδο, την βρεφική ηλικία, την πρώτη παιδική ηλικία, τη μέση παιδική ηλικία και την εφηβεία (Lightfoot., Cole, Cole, 2014). Η βρεφική ηλικία διαρκεί δύο περίπου χρόνια και χαρακτηρίζεται από ραγδαία ανάπτυξη. Στη χρονική αυτή περίοδο παρατηρείται ταχύτατη ανάπτυξη τόσο στο σωματικό όσο και στον ψυχοκοινωνικό τομέα (Feldman, 2009). Επίσης σε αυτό το στάδιο το παιδί κατέκτησε τουλάχιστον μερικώς, την ικανότητα αυτοεξυπηρέτησης για να μπορέσει να επεκτείνει, κατά την διάρκεια της πρώτης παιδικής ηλικίας, τις προσπάθειες του στην κατάκτηση της αυτονομίας και της αυτάρκειας, απαραίτητων στοιχείων για τη μετάβασή του στο επόμενο στάδιο. Η μέση παιδική ηλικία, ξεκινά περίπου από το έκτο έτος ζωής του παιδιού και τελειώνει στην ηλικία των 11 για τα κορίτσια και 13 για τα αγόρια. Κατά την εφηβεία η ανάπτυξη επιταχύνεται, εμφανίζονται τα δευτερεύοντα χαρακτηριστικά του φύλου, ενώ τα γεννητικά όργανα ωριμάζουν και γίνονται λειτουργικά. Οι νεαροί ενήλικες έχουν φτάσει στο μέγιστο της μυϊκής τους δύναμης και της αντιληπτικής τους ικανότητας. Προοδευτικά όμως και ανεπαίσθητα το σώμα χάνει ορισμένες ικανότητες του και τελικά έρχεται το τελευταίο στάδιο, το γήρας. Η διαδικασία αυτή, που είναι μη αναστρέψιμη, οφείλεται σε κληρονομικούς και σε εξωγενείς παράγοντες.

Η διαδικασία της ανάπτυξης είναι συνεχής. Ξεκινά με την απόλυτη εξάρτηση και ολοκληρώνεται με την κατάκτηση της πλήρους αυτονομίας. Ο τρόπος με τον οποίο προχωρά, είναι σαφής, ακριβής και κοινός για όλα τα παιδιά του κόσμου. Κάθε περίοδος χαρακτηρίζεται από μεγάλες αλλαγές στο σώμα των παιδιών και στον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία αντιμετωπίζει τα παιδιά ανάλογα με τις πολιτισμικές αντιλήψεις και προσδοκίες για όσα μπορούν και πρέπει να κάνουν τα παιδιά σε διαφορετικές ηλικίες. Παρότι υπάρχουν διογκωμένες πολιτισμικές διαφορές, όπως αυτά που πρέπει να κάνουν τα παιδιά καθώς και τους θεσμούς που είναι υποχρεωμένα να παρακολουθήσουν και τις τελετουργίες που υποχρεώνονται να συμμετάσχουν, το αποτέλεσμα καθίστανται όμοιο ότι ανεξάρτητα τον κάθε πολιτισμό η πορεία της παιδικής ηλικίας οργανώνεται με βάση τις πέντε αυτές περιόδους της ανάπτυξης (Lightfoot, Cole., Cole, 2014). Ακολουθεί μια σειρά από συγκεκριμένες φάσεις με

γνωρίσματα, ικανότητες και επιτεύγματα χαρακτηριστικά για την κάθε μια, που είναι κοινώς γνωστά ως αναπτυξιακά στάδια ή ορόσημα. Ένα παιδί πρέπει να κατακτήσει πρώτα τις δεξιότητες ενός συγκεκριμένου σταδίου για να προχωρήσει στις επόμενες και αυτό γιατί κάθε στάδιο «χτίζεται» έχοντας σαν βάση του το αμέσως προηγούμενο. Έτσι, για παράδειγμα όλα τα παιδιά στον κόσμο, πρώτα θα καθίσουν και μετά θα περπατήσουν, πρώτα θα βαβίσουν και μετά θα μιλήσουν. Ενώ η διαδικασία της ανάπτυξης είναι συγκεκριμένη, ο ρυθμός με τον οποίο η εξέλιξη προχωρά μπορεί να διαφέρει από παιδί σε παιδί. Με άλλα λόγια, το πρώτο κεφάλαιο, αναφέρεται στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού κατά την βρεφική και προσχολική ηλικία. Αναλύοντας τους παρακάτω τομείς ανάπτυξης, το σωματικό, το κινητικό, το γνωστικό και το συναισθηματικό-κοινωνικό τομέα, της βρεφικής και της προσχολικής ηλικίας αντίστοιχα.

1.1 Τομείς ανάπτυξης

Σε κάθε περίοδο ανάπτυξης, τα άτομα υφίστανται σημαντικές αλλαγές σε διάφορους τομείς της : στον κοινωνικό, συναισθηματικό, γνωστικό και σωματικό τομέα. Οι τέσσερις αυτοί τομείς ενώ διαφέρουν μεταξύ τους, η ανάπτυξη του κάθε τομέα βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση από τους υπόλοιπους. Για παράδειγμα, οι αλλαγές στο σώμα ενός παιδιού, όσον αφορά το ύψος, τη δύναμη και τον κινητικό συντονισμό, του επιτρέπουν να κινείται, να εξερευνά και να μαθαίνει καλύτερα τον κόσμο. Καθώς το σώμα του παιδιού αναπτύσσεται, παράλληλα προχωρά η διαφοροποίηση και εξέλιξη των λοιπών ψυχοκινητικών του δομών και λειτουργιών όπως είναι ο λόγος και η ομιλία, η κίνηση, η κοινωνικότητα, η νόηση, το συναίσθημα (Lightfoot., Cole., Cole, 2014). Ταυτόχρονα, η αναπτυσσόμενη γνώση του παιδιού και το ενδιαφέρον του για τα αντικείμενα και τους ανθρώπους στο περιβάλλον του ενθαρρύνουν ακόμα περισσότερο την εξερεύνηση, δίνοντας περαιτέρω ευκαιρίες στο σώμα να αναπτύξει μεγαλύτερη δύναμη και καλύτερο συντονισμό. Παρακάτω γίνεται αναφορά στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού κατά την βρεφική και προσχολική ηλικία αντίστοιχα.

- ΒΡΕΦΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Η αναπτυξιακή αυτή περίοδος ξεκινά με τη γέννηση και εκτείνεται μέχρι το δεύτερο έτος της ζωής. Μετά τη γέννηση, σημαντικές αλλαγές συμβαίνουν στο επίπεδο της ανάπτυξης του εγκεφάλου, των αντιληπτικών και των γνωστικών λειτουργιών και της γλώσσας. Σημαντική ακόμη είναι η εμφάνιση του πρωταρχικού δεσμού, η δημιουργία των πρώτων διαπροσωπικών σχέσεων, ενώ στο επίπεδο της κινητικής συμπεριφοράς σημειώνονται τα πρώτα βήματα προς την αυτονομία του παιδιού.

- ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Κατά την διάρκεια των τριών πρώτων μηνών της ζωής, το βρέφος αναπτύσσεται σωματικά με ταχύτατους ρυθμούς, που καθιστούν το παιδί ικανό να πραγματοποιεί κάθε μέρα όλο και πιο πολύπλοκες κινήσεις, με κορύφωση την κατάκτηση του σωματικού ελέγχου και την υπερνίκηση της βαρύτητας, με άλλα λόγια να σταθεί όρθιο και να κινηθεί (Ταμουτσέλη, 2009).

- ΚΙΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Οι κινητικές δεξιότητες ξεκινούν από το πρώτο μήνα γέννησης του βρέφους με την ικανότητα να γυρίσει το κεφάλι του δεξιά και αριστερά. Καθώς αυξάνεται η δύναμη του μπορεί να πιάσει τα παιχνίδια και να τα κρατήσει για λίγο (μέχρι 3 μηνών). Σε ηλικία 4-6 μηνών, στα περισσότερα βρέφη δίνει ο εγκέφαλος εντολή στα χέρια για κίνηση (Feldman, 2009). Ακόμα, το μωρό μπορεί να πιάνει και να κρατά ένα αντικείμενο ενώ ταυτόχρονα μπορεί να κρατήσει το κορμί του σταθερό, πράγμα που το διευκολύνει στο να καθίσει, έστω για λίγο και χωρίς υποστήριξη. Σύμφωνα με αναπτυξιολόγους που μελετούν την κινητική ανάπτυξη, κάνουν μία τυπική διάκριση μεταξύ λεπτών κινητικών δεξιοτήτων, που περιέχουν την ανάπτυξη και τον συντονισμό των μικρών μυών, όπως αυτοί που κινούν τα δάχτυλα και τα μάτια καθώς και αδρών κινητικών δεξιοτήτων, που εμπλέκουν τους μεγάλους μυς του σώματος και επιτρέπουν τη μετακίνηση (Lightfoot., Cole., Cole, 2014).

- ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Οι γνωστικές λειτουργίες των βρεφών αναπτύσσονται επάνω σε σχήματα αισθητικοκινητικής συμπεριφοράς, που συνήθως έχουν τη μορφή αντανάκλαστικών, δηλαδή σε αισθητηριακές και κινητικές δυνατότητες που είναι εγγενείς, έμφυτες, όπως είναι το κλάμα, η οπτική παρακολούθηση με το βλέμμα και άλλες (Craig, Baucum, 2007). Ακόμη, η γνωστική ανάπτυξη των παιδιών διαφαίνεται μέσα από την εξέλιξη του παιχνιδιού με διάφορα αντικείμενα, την εκδίπλωση των ικανοτήτων τους για μίμηση κατά την αλληλεπίδραση και το παιχνίδι με άλλα

παιδιά ή τους ενήλικες. Σε αυτήν την αναπτυξιακή περίοδο, το βρέφος διαθέτει αναγνωριστική μνήμη, μπορεί δηλαδή και αναγνωρίζει σημαντικά πρόσωπα του περιβάλλοντος του, προσπαθεί να επιλύσει τα προβλήματα, αξιοποιώντας τις δυνατότητες της αντίληψης, των αισθητηριακών λειτουργιών και την κίνηση του στο χώρο (Παρασκευόπουλος, 1985)

- ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Τα συναισθήματα παίζουν εμφανή ρόλο στη σύνδεση των βρεφών με τον κοινωνικό τους κόσμο. Από βιολογική άποψη, τα συναισθήματα και η έκφραση τους προστατεύουν τα παιδιά από ενδεχόμενες πηγές κινδύνου και εξασφαλίζουν την ικανοποίηση των θεμελιωδών αναγκών τους, προκαλώντας ως επί το πλείστον φροντίδα και προστασία (Lightfoot., Cole., Cole, 2014).

Από πολιτισμική άποψη, τα συναισθήματα αυτά διευκολύνουν την κοινωνική σύνδεση με τα μέλη της οικογένειας και της κοινότητας- μια σύνδεση ζωτικής σημασίας για να μάθει κάποιος το κόσμο και να αποκτήσει πολιτισμικές γνώσεις και αξίες (Trevarthen, 2005, Tronick, 2005).

Επίσης αξίζει να αναφερθεί ότι κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, συνήθως στον 7ο ή 8ο μήνα, παρατηρείται η προσκόλληση του παιδιού στη μητέρα και τα μέλη της οικογένειας και η πρόκληση άγχους και φόβου όταν αυτά τα πρόσωπα απομακρύνονται.

- ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Το επόμενο στάδιο ανάπτυξης αρχίζει πλέον κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας. Στην ηλικία των δύομιση ετών έως τεσσάρων ετών τα παιδιά δεν είναι πια βρέφη. Είναι εμφανές ότι μπαίνουν στη πρώτη παιδική ηλικία. Έχουν χάσει το βρεφικό τους λίπος, τα πόδια τους μακραίνουν και λεπταίνουν και κινούνται με πολύ περισσότερη αυτοπεποίθηση από όση είχαν μόλις έξι μήνες πριν (Feldman, 2009). Η μετάβαση στην προσχολική ηλικία σηματοδοτείται από την απόκτηση ενός βαθμού ανεξαρτησίας από το παιδί, το οποίο στην προηγούμενη φάση ήταν σχεδόν πλήρως εξαρτημένο από τους γονείς για την ικανοποίηση των αναγκών του. Σε αυτή την αναπτυξιακή βαθμίδα πλέον αρχίζει να αποκτά προοδευτικά δεξιότητες που αφορούν την εξυπηρέτηση των αναγκών του, τον έλεγχο των σωματικών λειτουργιών και της συμπεριφοράς.

- ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Οι ρυθμοί της ανάπτυξης του σώματος καθώς και του εγκεφάλου είναι πολύ βραδύτεροι κατά την διάρκεια της πρώτης παιδικής ηλικίας σε αντιπαράθεση με τη βρεφική. Ταυτόχρονα, η

ικανότητα των παιδιών να χρησιμοποιούν και να ελέγχουν το σώμα τους αυξάνεται με ιλιγγιώδη ταχύτητα. Χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η ομαλοποίηση των σωματικών αναλογιών.

- ΚΙΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Το νήπιο δεν περιορίζεται στην κατάκτηση του σώματος και των κινήσεων του, αλλά διεκδικεί να κατακτήσει και τον κόσμο γύρω του τρέχοντας, ανεβοκατεβαίνοντας σκάλες, σκαρφαλώνοντας, και γενικά δοκιμάζοντας καθετί που του κινεί την περιέργεια (Ζαχοπούλου & Κούλη, 2017).

- ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Είναι η περίοδος που δύο στις τρεις προτάσεις του παιδιού ξεκινούν με το “πώς” και το “γιατί”. Η σκέψη του γεννά απορίες και αναζητά απαντήσεις οι οποίες όμως δεν είναι πάντα απορία λογικής. Είναι η ηλικία που η σκέψη των παιδιών διακατέχεται από αρκετή φαντασία και εγωκεντρισμό (Lightfoot., Cole., Cole, 2014). Ακόμη βελτιώνεται η λειτουργία της μνήμης, η γλωσσική ανάπτυξη είναι πολύ γρήγορη και σημαντική καθώς αυξάνει το λεξιλόγιο και η δυνατότητα για παραγωγή ολοκληρωμένων προτάσεων. Το παιδί κατά την περίοδο αυτή εμφανίζει την ικανότητα να κρατά το μολύβι και να κάνει τα πρώτα του σχέδια, σχήματα και άλλες συμβολικές αναπαραστάσεις του κόσμου και της εμπειρίας του.

- ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Η νηπιακή ηλικία αποκαλείται πολλές φορές “πρώτη εφηβεία” καθώς οι “τάσεις αυτονομίας” που χαρακτηρίζουν τη νηπιακή ηλικία θυμίζουν εκείνες της εφηβείας. Το παιδί στην προσπάθειά του να αυτονομηθεί και να χειριστεί τις δεξιότητες που απέκτησε, ξεπερνά πολλές φορές τα όρια (Feldman, 2009) . Από τη βρεφική παιδικότητα περνά σε μια απίστευτη ενεργητικότητα έχοντας συχνά εκρήξεις θυμού, ζήλιας, πείσμα, ανυπακοή, μη δικαιολογημένες φοβίες και όλα σε μεγάλο βαθμό.

Ένα άλλο κομμάτι που αναπτύσσεται σε αυτή τη φάση είναι η κοινωνικότητα του παιδιού καθώς διευρύνεται ο κοινωνικός του κύκλος, γνωρίζει άτομα εκτός του οικογενειακού του περιβάλλοντος και αρχίζει να συνειδητοποιεί την ύπαρξη κανόνων, ευχαρίστησης και υποχρεώσεων μέσα από το παιχνίδι (Ζαχοπούλου & Κούλη, 2017). Η συναισθηματική ανάπτυξη είναι ένας από τους βασικούς στόχους της προσχολικής αγωγής καθώς τα πρώτα

χρόνια της ζωής των παιδιών είναι πολύ σημαντικά στη διαμόρφωση των πρώτων στοιχείων συναισθηματικής ανάπτυξης (Καζέλα, Κοντοπούλου, 2014).

2. Συναισθηματική ανάπτυξη του βρέφους

Κατά το πρώτο έτος της ζωής του, ο άνθρωπος αναπτύσσεται με γοργότατους ρυθμούς και αυτό οφείλεται στην πλήρη προστασία και υποστήριξη σε αυτούς που το φροντίζουν (Lightfoot, Cole., Cole, 2014). Κυρίως οφείλεται στην γονική ζεστασιά, η οποία περιγράφεται ως την συναισθηματική διαπαιδαγώγηση και φροντίδα που αξιοποιούν οι γονείς, καθώς η οποία υποδηλώνεται με όρους αποδοχής, ανταπόκρισης, στήριξης και αφοσίωσης προς το παιδί. Αφ' ετέρου παρέχει τις σωστές ενισχύσεις για πλήρη συναισθηματική ανάπτυξη. Το πρώτο τρίμηνο για το βρέφος είναι έντονο και γεμάτο νέες εμπειρίες και παρόλο που δε μπορεί να εκφραστεί, νιώθει συναισθήματα όπως η αγάπη και η στοργή. Μάλιστα, όταν τα λάβει απλόχερα, αυτά το κάνουν ευτυχισμένο, ενώ περιστατικά γεμάτα ένταση και φωνές του προκαλούν αναστάτωση. Μπορεί να είναι σιωπηλό και ευαίσθητο, όμως οι συναισθηματικές του κεραίες λαμβάνουν τα πάντα πολύ καθαρά. Τους επόμενους τρεις μήνες της ζωής του είναι πιο ικανό να εκφράσει με τον τρόπο του κάποια συναισθήματα. Ταράζεται αν ακούσει ένα δυνατό θόρυβο ενώ αντίθετα το πρόσωπό του λάμπει από ευτυχία όταν κάποιος του χαμογελάσει διάπλατα κρατώντας ένα πολύχρωμο κουκλάκι (Lightfoot, Cole, & Cole, 2009).

Τα βρέφη εκφράζουν αυτό που αισθάνονται μέσω των εκφράσεων του προσώπου τους. Αυτό λέγεται μη λεκτική επικοινωνία. Ο άνθρωπος γεννιέται με αυτήν την ικανότητα έκφρασης των βασικών συναισθημάτων του. Οι μη λεκτικές εκφράσεις αντιπροσωπεύουν πραγματική συναισθηματική εμπειρία και βοηθούν το βρέφος να ρυθμίσει τα συναισθήματα του. Ρύθμιση των συναισθημάτων είναι ο όρος που περιγράφει πως ενεργούν οι άνθρωποι για να προσαρμόσουν και να ελέγξουν τα συναισθήματά τους (Δημητρίου, 2016). Οι περισσότεροι ερευνητές υποστηρίζουν την άποψη, ότι η μη λεκτικές εκφράσεις του βρέφους αντιπροσωπεύουν πραγματικές συναισθηματικές εμπειρίες. Μάλιστα, πιστεύουν ότι η έκφραση του συναισθήματος όχι μόνον αντιπροσωπεύει πραγματική συναισθηματική εμπειρία, αλλά επίσης βοηθά το βρέφος να ρυθμίσει το συναίσθημα του. Το βρέφος γεννιέται με την ικανότητα να εκφράσει ένα ευρύ φάσμα συναισθημάτων, που αντικατοπτρίζουν βασικές

συναισθηματικές καταστάσεις, όπως την χαρά και την λύπη. Καθώς μεγαλώνουν τα παιδιά, διευρύνουν και τροποποιούν αυτές τις βασικές εκφράσεις, το οποίο έχει ως αποτέλεσμα να γίνονται όλο και πιο ικανά στον έλεγχο της συμπεριφοράς τους, την οποία εξωτερικεύουν μέσω των μη λεκτικών εκφράσεων. Για παράδειγμα, μπορεί τελικά να μάθουν ότι, χαμογελώντας την κατάλληλη στιγμή, αυξάνουν την πιθανότητα να πετύχουν αυτό που επιθυμούν. Έτσι, η έκφραση του συναισθήματος έχει προσαρμοστική λειτουργία, καθώς επιτρέπει στο βρέφος να εκφράσει μη λεκτικά τις ανάγκες του στα άτομα που τα φροντίζουν, πριν ακόμη αναπτύξει τις γλωσσικές του δεξιότητες (Feldman, 2009).

Τα χαμόγελα, οι μορφασμοί, μια θυμωμένη ματιά, μια συνοφρυωμένη έκφραση και γενικά κάθε τρόπος της έκφρασης των συναισθημάτων «ζωγραφίζονται» στο πρόσωπο του βρέφους και εκδηλώνονται σχεδόν αμέσως μόλις γεννιέται το παιδί και εξελίσσονται κατά τους πρώτους μήνες της ζωής του. Πολλοί ειδικοί πιστεύουν ότι το βρέφος, λίγες μόνο εβδομάδες μετά την γέννηση του, μπορεί να δείξει μια ποικιλία διαφορετικών εκφράσεων όλων των βασικών συναισθημάτων – ευτυχίας, ενδιαφέροντος, έκπληξης, φόβου, θυμού, λύπης και αηδίας- κατά τρόπους που αρμόζουν στην εκάστοτε κατάσταση και ότι ο συναισθηματικός κόσμος του διαφέρει σε σχέση με παλιότερα (Δημητρίου, 2012). Επίσης, εκτός από τις εκφράσεις στο πρόσωπο, τα παιδιά βρεφικής ηλικίας εκφράζουν τα συναισθήματά τους και με όλο τους το σώμα, όπως για παράδειγμα, κουνούν τα πόδια, τα χέρια, τα δάχτυλα και στριφογυρνούν (Hyson, 1994). Φυσικά με την πάροδο του χρόνου, μέσα από διαδικασίες ωρίμανσης, τα συναισθήματα διαφοροποιούνται και γίνονται πιο εξειδικευμένα και κατανοητά.

Τα συναισθήματα και η έκφρασή τους διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη, καθ' όσον δίνουν στα βρέφη και στους γύρω τους χρήσιμες πληροφορίες που σχετίζονται με τις εμπειρίες που βιώνουν άτομα κατά τη διάρκεια των αλληλεπιδράσεων τους (Nelson, Dolgin, 1985). Οι αντιδράσεις των βρεφών εξαρτώνται από τις μη λεκτικές υποδείξεις των ενηλίκων προς αυτά, όπως οι μορφασμοί, οι χειρονομίες ή οι εναλλαγές στη φωνή. Το βρέφος μπορεί να ερμηνεύσει τις εκφράσεις του προσώπου καθώς και το περιεχόμενο στη χροιά της φωνής των άλλων που έχουν συναισθηματικό περιεχόμενο. Για παράδειγμα, το βρέφος είναι ικανό να καταλάβει ποτέ ένας ενήλικας είναι χαρούμενος που το βλέπει, τότε ανησυχεί ή τότε αισθάνεται φόβο, με βάση τις εκφράσεις του προσώπου του (Bornstein, Arterberry, 2003·Hernandez-Reifetal., 2006·Striano&Vaish, 2006). Αν και δεν έχουν διεξαχθεί πολλές έρευνες για την βρεφική αντίληψη της χροιάς της φωνής των άλλων, φαίνεται πως γύρω στον

πέμπτο μήνα το βρέφος μπορεί να διαφοροποιήσει ανάμεσα στην χροιά της φωνής που εκφράζει χαρά και σε αυτήν που εκφράζεται λύπη (Soken, Pick, 1999· Montague, Walker-Andrews, 2002). Μόλις το βρέφος φτάσει τους τέσσερις μήνες, είναι πιθανό ότι έχει ήδη αρχίσει να κατανοεί τα συναισθήματά που αντιπροσωπεύουν οι εκφράσεις προσώπου και η χροιά της φωνής των άλλων. Επιπλέον, τα βρέφη 3-4 μηνών προσπαθούν να μιμηθούν τους ήχους της μητρικής φωνής, αρθρώνοντας μερικά φωνήεντα και ανοιγοκλείνοντας το στόμα τους. Οι μιμητικές κινήσεις και οι ήχοι που παράγουν τα βρέφη , αλλά και η μητέρα, διαφοροποιούνται στην ένταση, το ρυθμό, τους συνδυασμούς και το χρονικό πλαίσιο και αυτό βοηθά στην καλύτερη εναρμόνιση της επικοινωνίας μητέρας-βρέφους, αλλά και στην επικοινωνία διαφορετικών συναισθημάτων και μηνυμάτων κάθε φορά (Trevarhten, 2010). Σημαντικές ενδείξεις προέρχονται από μία έρευνα, στην οποία οι ερευνητές έδειχναν σε βρέφη ηλικίας 7 μηνών, δυο εκφράσεις προσώπου, μία που υποδήλωνε χαρά και μία που υποδηλώνει λύπη. Συγχρόνως ακουγόταν ήχος φωνής που υποδήλωνε είτε χαρά (υψηλός τόνος) είτε λύπη (χαμηλός τόνος). Όταν η έκφραση προσώπου ταίριαζε με τον τόνο της φωνής, τα βρέφη έδειχναν να προσέχουν περισσότερο τα ερεθίσματα, γεγονός που υποδηλώνει ότι μπορούσαν να κατανοήσουν υποτυπωδώς το συναισθηματικό περιεχόμενο της έκφρασης προσώπου και της χροιάς της φωνής (Grossmann , Striano, Friedericu, 2006).

Συνοπτικά, το βρέφος μαθαίνει σε μικρή ηλικία τόσο να αναπαράγει όσο και να αποκωδικοποιεί τα συναισθήματά και αρχίζει να αντιλαμβάνεται την επίδραση του δικού του συναισθήματος στους άλλους (Meltzoff, Moore,1998). Ικανότητες αυτές του βρέφους παίζουν σημαντικό ρόλο, καθώς το βοηθούν αφενός να βιώνει τα προσωπικά του συναισθήματα και αφετέρου να χρησιμοποιεί τα συναισθήματά των άλλων για να κατανοήσει το νόημα ασαφών κοινωνικών συνθηκών στο περιβάλλον του (Buss, Kiel, 2004).

2.1 Ορόσημα στη συναισθηματική ανάπτυξη

Η συναισθηματική ανάπτυξη λοιπόν είναι μια σταδιακή διαδικασία που ξεκινά από τη βρεφική ηλικία και συνεχίζει μέχρι και την εφηβεία. Οι αλλαγές στα συναισθήματα αντικατοπτρίζουν την ανάπτυξη γνωστικών ικανοτήτων, το επίπεδο φροντίδας και ανταπόκρισης που λαμβάνει το παιδί και εξυπηρετούν κοινωνικές λειτουργίες και λειτουργίες

επιβίωσης. Τα ορόσημα της συναισθηματικής ανάπτυξης αντιπροσωπεύουν τη γενική ηλικιακή τάση, ενώ σίγουρα υπάρχουν ατομικές διαφορές (Greenspan, Salmon, 1993).

2.1.1 Το χαμόγελο

Τα πρώτα χαμόγελα που παρουσιάζει το βρέφος όταν κοιμάται είναι πιθανό να μη σημαίνει τίποτε, αν και δεν μπορεί κανείς να είναι απόλυτα βέβαιος. Τα χαμόγελα αυτά που εμφανίζονται όταν κοιμάται ή νυστάζει πολύ, ονομάζονται ενδογενή χαμόγελα, επειδή εκπροσωπούν εσωτερικά ερεθίσματα παρά εξωτερικά (Lightfoot., Cole., Cole, 2014).

Μεταξύ 6^{ης} και 9^{ης} εβδομάδας, το βρέφος αρχίζει να χαμογελάει με σταθερότητα στην παρουσία ευχάριστων ερεθισμάτων, όπως παιχνίδια, οικεία πρόσωπα, όταν αυτός που τα φροντίζει τους μιλάει ήρεμα ή χαϊδεύει απαλά το δέρμα τους (Δημητρίου, 2012). Τα πρώτα χαμόγελα είναι σε μεγάλο βαθμό αδιαφοροποίητα, καθώς το βρέφος χαμογελά σε οτιδήποτε θεωρεί διασκεδαστικό. Ωστόσο, καθώς μεγαλώνουν, το χαμόγελο γίνεται περισσότερο επιλεκτικό. Το χαμόγελο του βρέφους, ως αντίδραση σε ένα άλλο πρόσωπο και όχι ως αντίδραση σε απρόσωπα ερεθίσματα, ονομάζεται κοινωνικό χαμόγελο. Καθώς το βρέφος μεγαλώνει, το κοινωνικό του χαμόγελο απευθύνεται σε συγκεκριμένα πρόσωπα και όχι στους πάντες. Από την ηλικία των 18 μηνών, το κοινωνικό χαμόγελο, που απευθύνεται περισσότερο στη μητέρα και άλλα άτομα που το φροντίζουν, αυξάνεται σε σύγκριση με το χαμόγελο που απευθύνεται σε αντικείμενα. Επιπλέον αν ένας ενήλικας δεν ανταποκρίνεται, τότε η συχνότητα του κοινωνικού χαμόγελου μειώνεται. Με λίγα λόγια, στο τέλος του δεύτερου έτους, το παιδί αφενός χρησιμοποιεί σκόπιμα το χαμόγελο, για να εκφράσει τα θετικά του συναισθήματα και αφετέρου δείχνει ευαισθησία στις συναισθηματικές εκφράσεις των άλλων (Carvajal, Iglesias, 2000· Messinger, 2002· Carver, Dawson, Panagiotides, 2003· Bigelow, Rochat, 2006· Fogeletal., 2006).

2.1.2 Το βάβισμα

Γύρω στον 3^ο μήνα της ζωής του βρέφους αρχίζουν να εμφανίζονται και οι λεγόμενοι ψευδό διάλογοι μεταξύ γονιών και παιδιού (Bateson, 1969). Πρόκειται για μια αγαπητή δραστηριότητα των γονιών, κατά την οποία έρχονται σε στενή επαφή με το παιδί και παράγουν κάποιος ήχους. Όταν κάποιος μιμείται το ψέλλισμα των βρεφών, αυτά θα απαντήσουν με περισσότερα ψελλίσματα, ξεκινώντας έτσι μια συζήτηση στην οποία ο καθένας εκφέρει ήχους με τη σειρά του (Lightfoot, Cole., Cole, 2014). Οι συμπεριφορές αυτές θεωρούνται όχι μόνο η

αρχή των κοινωνικών διαλόγων αλλά και μια καλή άσκηση επικοινωνίας καθώς το βρέφος μέσα από αυτές μαθαίνει να περιμένει την σειρά του να μιλήσει (Δημητρίου, 2012).

Περίπου στον 5^ο με 6^ο μήνα αρχίζει το λεγόμενο βάβισμα, μια μορφή εκφοράς ήχου που συνδυάζει τον ήχο ενός συμφώνου και ενός φωνήεντος (πχ πα, γκου ,μα, τα) (Adamson, 1995). Στην αρχή το βάβισμα ισοδυναμεί μόνο με φωνητικό παιχνίδι, καθώς τα βρέφη ανακαλύπτουν τον πλούτο ήχων που μπορούν να παράγουν με τη γλώσσα, τα δόντια, τον ουρανίσκο και τις φωνητικές τους χορδές. Το πρώτο βάβισμα είναι το ίδιο σε όλο τον κόσμο και είναι ανεξάρτητο από τη γλώσσα που μιλάει η οικογένεια του βρέφους (Blake, DeBoysson-Bardies ,1992). Σε ηλικία περίπου 9 μηνών αρχίζουν να περιορίζουν το βάβισμα και να το αντικαθιστούν με ήχους που παράγονται στην γλώσσα την οποία ακούνε κάθε μέρα (Davis, MacNeilage, Matyear, Powell, 2000). Καθώς τα βρέφη συχνά βαβίζουν όταν επικοινωνούν με τους γονείς τους ή όταν μιλούν στις κούκλες τους ή γενικά κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού ,δε μοιάζει να είναι απόπειρα επικοινωνίας. Μοιάζει περισσότερο με τραγούδι των παιδιών στον εαυτό τους, που χρησιμοποιούν επαναλαμβανόμενα μέρη της γλώσσας τους(Lightfoot., Cole., Cole, 2014).

Στον 9^ο με 12^ομήνα, το βάβισμα αρχίζει να παίρνει τη μορφή λέξεων. Το βρέφος χρησιμοποιεί άλλους ήχους για την πείνα, άλλους για την κούραση, το θυμό, την ευχαρίστηση και τα λοιπά. Στο τέλος του 12^{ου} μήνα αρχίζουν να εμφανίζονται και οι πρώτες λέξεις που είναι συνήθως δύο επαναλαμβανόμενες συλλαβές όπως «μαμά» ,«μπαμπά»», «γιαγιά»», «παπού»» με τη διαφορά όμως τώρα πια, ότι οι λέξεις αυτές έχουν νόημα και είναι σε θέση να τις ταυτίσει με αντικείμενα και πρόσωπα (Δημητρίου, 2012).

Το βρέφος για να έχει μια καλή γλωσσική πορεία πρέπει να περάσει από το αναπτυξιακό αυτό στάδιο, να πειραματιστεί με τους ήχους και να κατανοήσει την μαγική χρήση των ήχων για επικοινωνία και αλληλεπίδραση με τους γύρω του και το περιβάλλον του. Οι γονείς λοιπόν από τις πρώτες κιόλας μέρες της γέννησης του μωρού πρέπει να αλληλοεπιδρούν με το βρέφος και να ενισχύουν το φωνητικό του παιχνίδι.

2.1.3 Το χιούμορ στη βρεφική ηλικία

Η περίοδος του χιούμορ ξεκινά για τον McGhee (1979) μετά το πρώτο έτος, όταν κάνει την εμφάνιση του το συμβολικό παιχνίδι και όταν εμφανίζεται η γλώσσα (Pagliano, Zamprbone, Kelley,2007). Σε αντίθεση με τις απόψεις του Freud και του McGhee (1979) ότι το χιούμορ

αποτελεί μορφή παιχνιδιού που εμφανίζεται με την μορφή του συμβολικού , αλλά και με άλλους ερευνητές που υποστήριξαν ότι το χιούμορ εμφανίζεται με τον έβδομο μήνα, η Reddy (2001) υποστήριξε ότι τα βρέφη από τους 6 μήνες ή και νωρίτερα ανταποκρίνονται με θετικό τρόπο στα πειράγματα των άλλων.

Οι μητέρες ξεκινούν να κάνουν αστεία με τα βρέφη τους πριν ακόμη αυτά κλείσουν το πρώτο έτος. Οι μητέρες χρησιμοποιούν το χιούμορ προκειμένου να αντιμετωπίσουν μια πράξη κακής διαγωγής των βρεφών τους, με κοινωνικά αποδεκτούς και συναισθηματικούς τρόπους. Οι αστεϊσμοί των μητέρων εισάγουν τα βρέφη στο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο για να προάγουν επικοινωνιακά μηνύματα πριν ακόμα αυτά κατακτήσουν τη γλώσσα (Reddy, 2001). Φαίνεται πως τα βρέφη κατανοούν τις προθέσεις των άλλων, αλλά και το νόημα που ενέχουν οι προσποιήσεις αυτού που αστειεύεται. Τα βρέφη πειράζουν εμπρόθετα το σύντροφο τους με την εσκεμμένη ανυπακοή και την γελωτοποιία.

Το χιούμορ δεν αποτελεί απλώς μια μορφή παιχνιδιού, αλλά μια αλληλεπίδραση που ενέχει τη μορφή του προσποιητού, του απροσδόκητου και που οδηγεί τον ενήλικα να παλινδρομεί σε προηγούμενες ηλικίες. Το χιούμορ αποτελεί μια μορφή επικοινωνίας μεταξύ δύο συντρόφων που έχουν ως στόχο να προσποιηθούν, να γελάσουν, να ζήσουν και να αισθανθούν έκπληξη (Σεμιτέκολο, 2016). Από τον έκτο μήνα και μετά το βρέφος εμφανίζει τα πρώτα του σήματα, δηλαδή ένα σύνολο μαθημένων κόλπων, ήχων και χειρονομιών που έχουν ως στόχο την πρόκληση του ενδιαφέροντος και την έκπληξη και το χλευασμό του συντρόφου (Παπασταθόπουλος, 2014). Γύρω στον 7^ο και 8^ο μήνα τα βρέφη σκόπιμα παραλλάσσουν τις μαθημένες αυτές πράξεις προκειμένου να προκαλέσουν γέλιο. Για παράδειγμα προσποιούνται πως πάνε να δώσουν κάτι στη μητέρα και μόλις εκείνη πάει να το πιάσει το παίρνουν πίσω.

Το χιούμορ μπορεί να περιλαμβάνει και φωνοποιήσεις που έχουν ως στόχο την πρόκληση της προσοχής της μητέρας, επαναληπτική εκτέλεση διασκεδαστικών πράξεων (κουκου-τζα, κρύψιμο κ.α.), σκόπιμη ανυπακοή, προσποίηση κλάματος κ.α. (Παπασταθόπουλος, 2014). Σύμφωνα με τους Reddy και Mireault (2015), το βρεφικό χιούμορ εκδηλώνεται σε κοινωνικά πλαίσια διαμέσου των κοινωνικών σχέσεων. Τα βρέφη έχουν την ικανότητα να αντιλαμβάνονται την κανονικότητα και να εκπλήσσονται όταν κάτι ξεφεύγει από αυτήν. Προκειμένου όμως η έκπληξη να δημιουργήσει γέλιο, θα πρέπει αυτή να εκδηλώνεται μέσα σε ένα παιχνιδιάρικο πλαίσιο. Ένα βρέφος 9 μηνών προσφέρει ένα αντικείμενο στη

μητέρα και όταν εκείνη πάει να το πιάσει το αποσύρει γελώντας. Ένα βρέφος 11 μηνών μπορεί να ανοίγει τα χέρια περιμένοντας το μπαμπά του να το αγκαλιάσει και να απομακρύνεται όταν εκείνος πλησιάζει γελώντας. Για τους ερευνητές, το βασικό συστατικό του χιούμορ είναι ανάλογα το πώς θα το εκλάβει ο σύντροφος και με την σειρά του επιτρέπει τον άλλο να δράσει. Το βρέφος κάνει χιούμορ γιατί ακριβώς αντιλαμβάνεται τη συναισθηματική κατάσταση του άλλου ατόμου (Reddy, 2015). Τα βρέφη μαθαίνουν να κάνουν χιούμορ βλέποντας τους γονείς τους και βλέποντας τις αντιδράσεις αυτών όταν τα ίδια τους πειράζουν. Το χιούμορ δεν αποτελεί μόνο γνωστικό επίτευγμα, αλλά είναι κυρίως κοινωνικό (Mireaultet., 2012).

2.1.4 Κοινωνική αναφορά - Επικοινωνία

Κοινωνική αναφορά είναι η σκόπιμη αναζήτηση πληροφοριών σχετικά με τα συναισθήματά των άλλων, οι οποίες βοηθούν το άτομο να ερμηνεύσει ασαφείς καταστάσεις και γεγονότα. Χρησιμοποιείται η κοινωνική αναφορά, για να διευκρινιστεί το νόημα μιας κατάστασης και να μειωθεί η αβεβαιότητα για το τι συμβαίνει (Feldman, 2009). Το νεογνό όπως δείχνουν πολυάριθμες μελέτες διακρίνει άμεσα τα αντικείμενα από τα πρόσωπα και δείχνει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον και προτίμηση για ερεθίσματα που μπορεί να προσφέρει μόνο ένα ανθρώπινο πρόσωπο, όπως για παράδειγμα, την ανθρώπινη φωνή έναντι ήχων με παρόμοιο τόνο και ένταση, για ήχους εντός του εύρους της έκτασης της ανθρώπινης φωνής, για λεκτικούς παρά μη- λεκτικούς ήχους, για γυναικείες (και ειδικά της μητέρας) αντί αντρικές φωνές, για ανθρώπινα πρόσωπα, ή αναπαραστάσεις προσώπων που προσομοιάζουν το ανθρώπινο πρόσωπο κτλ. (Reddy, 1999). Πολύ περισσότερο όμως από την αναγνώριση και προτίμηση του ανθρώπινου προσώπου, το νεογνό είναι ικανό να αντιλαμβάνεται την προσοχή ενός άλλου όταν είναι στραμμένη προς αυτό, να κατανοεί την πρόθεση της επικοινωνίας και να απαντάει (Kugiumutzakis, 1998 & Reddy, 2003).

Οι ενδείξεις κοινωνικής αναφοράς εμφανίζονται πρώτη φορά γύρω στην ηλικία των οκτώ – εννιά μηνών. Αποτελεί μια ιδιαίτερος σύνθετη κοινωνική ικανότητα, την οποία τα βρέφη χρειάζονται όχι μόνο για να κατανοήσουν τη σημασία της συμπεριφοράς των άλλων , χρησιμοποιώντας ενδείξεις όπως τις εκφράσεις προσώπου , αλλά και να κατανοήσουν το νόημα αυτής της συμπεριφοράς μέσα στο πλαίσιο της συγκεκριμένης περίπτωσης (Mumme&Fernald, 2003·DeRosnayetal., 2006·Carver&Vaccaro,2007).

Το βρέφος χρησιμοποιεί πολύ συχνά τις εκφράσεις προσώπου των άλλων στην διαδικασία της κοινωνικής αναφοράς. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο μίας έρευνας μία ομάδα ερευνητών έδωσε σε βρέφη ένα ασυνήθιστο παιχνίδι να παίζουν. Βρέθηκε ότι ο χρόνος που αφιερώνουν για να παίζουν αυτό το παιχνίδι εξαρτιόταν από την έκφραση προσώπου της μητέρας τους. Όταν οι μητέρες έδειχναν αποστροφή, τα βρέφη έπαιζαν σημαντικά λιγότερη ώρα με το παιχνίδι από ό,τι στις περιπτώσεις που οι μητέρες έδειχναν ευχαρίστηση. Επιπλέον, όταν αργότερα τους δόθηκε ευκαιρία να παίζουν με το ίδιο παιχνίδι, τα βρέφη έδειχναν απρόθυμα, παρά το γεγονός ότι η έκφραση προσώπου της μητέρας ήταν τώρα ουδέτερη, γεγονός που υποδηλώνει ότι η γονεϊκή στάση ίσως να ασκεί μακροπρόθεσμες επιδράσεις στο βρέφος (Hornik&Gunnar, 1998·Hertenstein & Campos,2004). Επιπλέον, Οι ερευνητές έμειναν έκπληκτοι όταν διαπίστωσαν ότι τα νεογέννητα βρέφη έχουν πράγματι την ικανότητα να μιμούνται τη συμπεριφορά άλλων αν και ήταν ήδη γνωστό ότι τα νεογνά έχουν τους κατάλληλους μυς, που επιτρέπουν εκφράσεις προσώπου σχετικές με τα βασικά συναισθήματα, οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι εκφράσεις αυτές στα νεογνά εμφανίζονται τυχαία. Ωστόσο, έρευνες που ξεκίνησαν στα τέλη της δεκαετίας του 1970, άρχισε να καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα. Για παράδειγμα, οι ερευνητές βρήκαν ότι, όταν το νεογέννητο δει έναν ενήλικα να μιμείται την συμπεριφορά που πριν λίγο είχε το ίδιο παρουσιάζει αυθόρμητα, π.χ. να ανοίγει το στόμα ή να βγάζει έξω την γλώσσα, τότε το βρέφος μιμείται την συμπεριφορά του ενήλικα (Meltzoff&Moore ,1997·2002·Nagy,2006). Ακόμη πιο ενδιαφέροντα ήταν τα ευρήματα μιας σειράς ερευνών της Tiffany Field και των συνεργατών της (Field,1982 ·Field&Walden,1982· Field et al., 1984).Αρχικά οι ερευνητές, έδειξαν ότι τα βρέφη ήταν σε θέση να διακρίνουν βασικές εκφράσεις προσώπου, σχετικές με συναισθήματα, όπως χαρά, λύπη και έκπληξη. Στη συνέχεια, έδειχναν στα νεογνά έναν ενήλικα – μοντέλο, που παρουσιάζει αυτές τις εκφράσεις προσώπου. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα βρέφη ήταν ικανά να μιμηθούν με αρκετή ακρίβεια τις εκφράσεις προσώπου του ενήλικα.

Για παράδειγμα, τα νεογέννητα παίρνουν από ποικίλες καταστάσεις διέγερσης, διαφορετικά δηλαδή επίπεδα εγρήγορσης, που κυμαίνονται από τον βαθύ ύπνο έως την έντονη κινητικότητα. Τα πρόσωπα που φροντίζουν το βρέφος προσπαθούν να το ανακουφίσουν, βοηθώντας την μετάβαση του από τη μία κατάσταση στην άλλη. Έτσι, ο πατέρας που κουνάει ρυθμικά στην αγκαλιά την κόρη του, προσπαθώντας να την ηρεμήσει, ουσιαστικά παίρνει μέρος σε μια κοινή δραστηριότητα με το βρέφος, η οποία αποτελεί τον πρόδρομο ποικίλων

μελλοντικών κοινωνικών αλληλεπιδράσεων. Με παρόμοιο τρόπο, το βρέφος δίνει ιδιαίτερη προσοχή στην φωνή της μητέρας του, εν μέρει επειδή ακούγεται οικία, ύστερα από τόσους μήνες στη μήτρα. Με τη σειρά τους, οι γονείς κι άλλα πρόσωπα, για να κεντρίσουν την προσοχή του βρέφους και να ενθαρρύνουν την αλληλεπίδραση, τροποποιούν το λόγο τους όταν του μιλούν, χρησιμοποιώντας διαφορετικό τόνο και ρυθμό από ότι όταν απευθύνονται σε μεγαλύτερης ηλικίας παιδιά και σε ενήλικες (DeCasper, Fifer, 1980· Trainor, Austin, Desjardins, 2000· Kisilevsky et al., 2003· Newman, Husain, 2006). Ο μελωδικός, τραγουδιστός χαρακτήρας αυτής της ομιλίας λειτουργεί μεταδίδοντας συναισθήματα παρά νοήματα ή γραμματικά φαινόμενα και τείνει να διεγείρει τη συναισθηματική ανταπόκριση του βρέφους (Lightfoot, Cole., Cole, 2014).

Το τελικό αποτέλεσμα των δεξιοτήτων κοινωνικής αλληλεπίδρασης του νεογέννητου και των γονικών αντιδράσεων στην συμπεριφορά του αυτή είναι ότι προετοιμάζει τις μελλοντικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Ακριβώς όπως το νεογέννητο βρέφος δείχνει αξιοσημείωτες δεξιότητες στο σωματικό και αντιληπτικό πεδίο, έτσι και οι κοινωνικές του ικανότητες μπορούν να θεωρούνται στον ίδιο βαθμό ανεπτυγμένες.

2.1.5 «Άγχος του ξένου» και άγχος αποχωρισμού.

Το άγχος αποτελεί ένα κοινό, λειτουργικό συναίσθημα το οποίο διευκολύνει τον άνθρωπο στην αντιμετώπιση προκλήσεων θέτοντας τον οργανισμό σε μία κατάσταση ετοιμότητας. Συνήθως τα παιδιά αδυνατούν να εκφράσουν απλώς με λόγια τα συναισθήματα τους και να προσδιορίσουν με ακρίβεια ότι νιώθουν άγχος. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το άγχος να τα κάνει πιο οξύθυμα πιο ευαίσθητα και να κλαίνε εύκολα ή ακόμα να εμφανίσουν δυσκολίες στον ύπνο (πχ εφιάλτες).

Περί το τέλος του πρώτου έτους, τα βρέφη συνήθως εκδηλώνουν το « Άγχος του ξένου » και το άγχος αποχωρισμού. « Άγχος του ξένου » είναι η επιφύλαξη και η συστολή που εκδηλώνει το βρέφος, όταν έρθει αντιμέτωπο με ένα πρόσωπο που δεν γνωρίζει. Κατά κανόνα αυτό το είδος άγχους εμφανίζεται στο δεύτερο μισό του πρώτου έτους. Καθώς η μνήμη αναπτύσσεται, το βρέφος είναι σε θέση να ξεχωρίζει τα άτομα που γνωρίζει από αυτά που δεν του είναι οικία. Οι ίδιες γνωστικές ικανότητες που επιτρέπουν στο βρέφος να αντιδρά θετικά στα άτομα που γνωρίζει, του δίνουν την δυνατότητα να αναγνωρίζει και τα άγνωστα άτομα. Επιπλέον, μεταξύ 6 και 9 μηνών, το βρέφος αρχίζει την προσπάθειά του να κατανοήσει τον

κόσμο γύρω του, μια προσπάθεια να προσδοκά και να προβλέπει γεγονότα. Όταν συμβεί ένα γεγονός που δεν το περιμένει – όπως η παρουσία ενός άγνωστου προσώπου – τότε το βρέφος αισθάνεται φόβο, πιθανότητα χωρίς να γνωρίζει γιατί (Ainsworth , 1973· Kagan, Kearsley, & Zelazo, 1978).

2.1.5.α) «Άγχος του ξένου»

Αν και το « άγχος του ξένου » είναι φαινόμενο κοινό σε όλα τα βρέφη μετά τους 6 μήνες, οι διαφορές από βρέφος σε βρέφος είναι σημαντικές. Ορισμένα βρέφη, κυρίως αυτά που έχουν πολλές εμπειρίες με άγνωστα πρόσωπα, παρουσιάζουν μειωμένα επίπεδα άγχους, συγκριτικά με αυτά που οι εμπειρίες τους με ανοίκεια πρόσωπα είναι περιορισμένες. Επίσης, οι αντιδράσεις τους είναι διαφορετικές, ανάλογα με το άτομο με το οποίο έρχονται σε επαφή. Για παράδειγμα, τα βρέφη τείνουν να δείχνουν λιγότερο άγχος όταν έρχονται σε επαφή με γυναίκες, παρά με άντρες. Επιπλέον, αντιδρούν πολύ πιο θετικά σε άγνωστα παιδιά, παρά σε αγνώστους ενήλικες, πιθανώς διότι το μέγεθος του σώματος των παιδιών προκαλεί λιγότερο φόβο (Brooks&Lewis, 1976· Thompson&Limber,1990· Murrayetal., 2007).

2.1.5 β) Το άγχος του αποχωρισμού

Το άγχος αποχωρισμού το βιώνουν κυρίως τα παιδιά όταν πρέπει να αποχωριστούν σημαντικά πρόσωπα της ζωής τους. Συνήθως αυτό το άτομο είναι η μητέρα τους διότι έχουν την ανάγκη να την έχουν στο πλάι τους. Το άγχος αποχωρισμού πρωτοεμφανίζεται τον έβδομο ή όγδοο μήνα ζωής. Σταδιακά εξαφανίζεται, ησυχάζει και ξανά κάνει την εμφάνιση του γύρω στους 18 μήνες. Μπορεί να κρατήσει έως και τον τρίτο χρόνο της ζωής ενός παιδιού. Κανένα παιδί δεν το περνάει και δεν το διαχειρίζεται με τον ίδιο τρόπο, ούτε την ίδια ένταση και παίζουν σημαντικό ρόλο αρκετοί παράγοντες μέσα στην οικογένεια και την καθημερινότητά τους ,για το πως θα το διαχειριστούν. Παραδείγματα παραγόντων που το φέρνουν στην επιφάνεια, όπως οι αλλαγές, η εμφάνιση ενός νέου φροντιστή, η αρχή του σχολείου ή ο ερχομός ενός νέου μέλος στην οικογένεια. Αλλά και παράγοντες προσωπικούς για το κάθε παιδί που οδηγούν στην ανεξαρτησία, όπως τα πρώτα βήματα ή το μπουσούλημα. Η πιο σύνηθες αντιμετώπιση άγχος αποχωρισμού των παιδιών είναι το κλάμα (Feldman, 2009).

2.2 Ανάπτυξη της έννοιας του εαυτού

Ο άνθρωπος δε γεννιέται με την επίγνωση ότι υπάρχει ανεξάρτητα από τους άλλους και τον υπόλοιπο κόσμο. Τα πολύ μικρά βρέφη δεν έχουν συνείδηση του εαυτού τους ως άτομα

και δεν μπορούν να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους στις φωτογραφίες ή στον καθρέφτη (Feldman, 2009). Η αυτεπίγνωση, η αυτογνωσία, η γνώση δηλαδή του εαυτού, αρχίζει να αναπτύσσεται περίπου στην ηλικία των 12 μηνών. Αυτό το γνωρίζουμε από μία απλή, αλλά ιδιοφυή πειραματική τεχνική. Για παράδειγμα, στο συγκεκριμένο πείραμα, οι ερευνητές βάζουν κόκκινη την μύτη των βρεφών και μετά τα βάζουν να καθίσουν μπροστά από έναν καθρέφτη. Αν τα βρέφη αγγίζουν την μύτη τους ή προσπαθήσουν να βγάλουν το κόκκινο σημάδι, αυτό αποτελεί ένδειξη ότι έχουν κάποια τουλάχιστον γνώση του εαυτού και των σωματικών τους χαρακτηριστικών (Lightfoot., Cole., Cole, 2014). Για τα βρέφη αυτά, αυτή η επίγνωση είναι το πρώτο βήμα για την ανάπτυξη της έννοιας του εαυτού τους, ως ανεξάρτητη οντότητα (Gallup, 1977· Asendorpf, Warkentin, Baudonniere, 1996· Rochat, 2004).

Αν και ορισμένα βρέφη περίπου 12 μηνών δείχνουν να ξαφνιάζονται από το κόκκινο σημάδι στη μύτη τους, τα περισσότερα αντιδρούν αργότερα, μεταξύ 17^{ου} και 20^{ου} μήνα. Περίπου σε αυτήν την ηλικία, τα βρέφη επίσης αρχίζουν να παρουσιάζουν ενδείξεις ότι έχουν επίγνωση των ικανοτήτων τους. Για παράδειγμα, σε μια έρευνα βρέθηκε ότι βρέφη 23^{ου} και 25 μηνών, ορισμένες φορές αρχίζουν να κλαίνε όταν ο ερευνητής τους ζήτησε να μιμηθούν μια σειρά πολύπλοκων κινήσεων που σχετίζονται με παιχνίδια. Αντίθετα, όταν οι κινήσεις ήταν απλούστερες, τα βρέφη τις μιμήθηκαν πρόθυμα. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι τα βρέφη είχαν συνειδητοποιήσει ότι δεν έχουν τις ικανότητες να εκτελέσουν δύσκολα έργα και ότι λυπούνται γι' αυτό – μια αντίδραση που αποτελεί σαφή ένδειξη αυτογνωσίας (Kagan, 1981· Legersteetal., 1998· Asendorpf, 2002).

2.3 Ιδιοσυγκρασία

Τα συναισθήματα και ο τρόπος εκδήλωσής τους είναι μια συνεχής αναπτυξιακή διαδικασία που συχνά επηρεάζεται και από διάφορους κοινωνικούς παράγοντες. Φαίνεται δε, ότι δεν ξεκινά εκ του μηδενός. Αντίθετα, βασίζεται στην ιδιοσυγκρασία του νεογέννητου. Με τον όρο «ιδιοσυγκρασία» νοούνται οι διαφορετικοί τρόποι αντίδρασης κάθε βρέφους στα περιβαλλοντικά ερεθίσματα οι οποίοι φαίνεται να εντοπίζονται από τις πρώτες κιόλας μέρες της ζωής του (Feldman, 2009). Μπορεί να είναι υποχωρητικό ή πεισματάρικο, ήρεμο ή γεμάτο ένταση, βολικό ή ιδιότροπο. Κάποια μωρά γεννιούνται πιο εύκολα και βολικά, ενώ αντίθετα κάποια άλλα είναι τα λεγόμενα «δύσκολα μωρά» και μπορεί να είναι πολύ απαιτητικά, αντικοινωνικά ή να μη θέλουν πολλά χάδια. Ένα μωρό, για παράδειγμα μπορεί να είναι

ευέξαπτο, να μην προσαρμόζεται εύκολα στο περιβάλλον του και να βρίσκεται συχνά σε κατάσταση υπερέντασης (Δημητρίου, 2012).

Η αγκαλιά, η ομιλία και η στοργή μπορούν να το βοηθήσουν. Είναι σημαντικό να αποσπάτε η προσοχή του, ώστε να διοχετεύει την ενεργητικότητά του σε κάποιο άλλο ερέθισμα. Ένα μωρό μεγαλώνοντας θα έχει προφανώς ισχυρή θέληση, μεγάλη ενεργητικότητα και με σωστή καθοδήγηση θα εξελιχθεί σε ένα πολύπλευρο δημιουργικό άτομο. Πολλές φορές όμως μπορεί να συμβαίνει και το αντίθετο. Ένα παιδί που το θεωρούμε ουδέτερο, βολικό και εύκολο επειδή δε διεκδικεί ποτέ τίποτα, ίσως να χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή από την μητέρα του και πολύ περισσότερη προσωπική επαφή από ότι άλλα. Ένα παιδί χρειάζεται την μητέρα του για να του δείξει πως να αναπτύξει την αυτοπεποίθησή του και να το βοηθήσει να γίνει κοινωνικό (Παναγιωτίδου, Πράπα, 2006).

Οι τρόποι ανατροφής των παιδιών μπορούν να τροποποιήσουν την ιδιοσυγκρασία σε σημαντικό βαθμό. Μάλιστα, η ιδιοσυγκρασία ορισμένων παιδιών εμφανίζει αλλαγές από ηλικία σε ηλικία (McCrae et al., 2000· Rothbart, Derryberry, Hershey, 2000· Rothbart & Derryberry, 2002). Παιδιά των οποίων οι γονείς τα ενθαρρύνουν να είναι κοινωνικά, προσφέροντας τους νέες εμπειρίες, μπορεί να υπερνικήσουν την ντροπαλότητά τους. Αντίθετα, παιδιά που μεγαλώνουν σε ένα στρεσογόνο περιβάλλον, με ενδοοικογενειακές διαμάχες ή παρατεταμένη ασθένεια, είναι πιθανότερο να διατηρήσουν σε όλη τη ζωή τους το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της προσωπικότητας (Kagan, Arcus, Snidman, 1993. Joseph, 1999. Propper, Moore, 2006).

2.3.1 Κατηγορίες ιδιοσυγκρασίας: τα εύκολα, τα δύσκολα και τα βραδυψυχικά βρέφη

Σύμφωνα με τον Alexander Thomas και τη Stella Chess, που διεξήγαγαν μια μεγάλη κλίμακα έρευνα με μια ομάδα βρεφών, γνωστή ως διαχρονική έρευνα της νέας Υόρκης (New York Longitudinal Study), τα βρέφη μπορούν να ταξινομηθούν ιδιοσυγκρασιακά σε μία από τις παρακάτω τρεις γενικές κατηγορίες (Thomas, Chess, 1980):

Τα εύκολα βρέφη. Τα εύκολα βρέφη έχουν θετική ψυχική διάθεση. Οι σωματικές τους λειτουργίες δραστηριοποιούνται ανά τακτά χρονικά διαστήματα και μπορούν να προσαρμοστούν με ευκολία. Είναι σε γενικές γραμμές θετικά και δείχνουν ενδιαφέρον για νέες καταστάσεις επίσης, η ένταση των συναισθημάτων τους είναι μέτρια ή χαμηλή. Στην κατηγορία αυτή ανήκει το 40% περίπου και είναι η συχνότερη κατηγορία των βρεφών.

Τα δύσκολα βρέφη. Τα δύσκολα βρέφη εκδηλώνουν αρνητικότητα και δεν προσαρμόζονται εύκολα σε νέες καταστάσεις. Όταν έρθουν αντιμέτωπα με μία νέα κατάσταση, έχουν την τάση να αποσύρονται. Περίπου 10% των βρεφών ανήκει σε αυτή την κατηγορία.

Τα βραδυψυχικά βρέφη. Τα βραδυψυχικά βρέφη είναι αδρανή και εμφανίζουν σχετικά ήπιες αντιδράσεις στο περιβάλλον. Η διάθεση τους είναι σε γενικές γραμμές αρνητική και αποσύρονται, όταν έρθουν αντιμέτωπα με νέες καταστάσεις, δείχνοντας αργή προσαρμογή. Περί 15% των βρεφών ανήκουν σε αυτή την κατηγορία.

Το υπόλοιπο 35% των βρεφών δεν μπορεί να ταξινομηθεί σε κάποια κατηγορία. Τα βρέφη αυτά φαίνεται να εμφανίζουν μια ποικιλία ιδιοσυγκρασιακών χαρακτηριστικών. Για παράδειγμα, Ένα βρέφος μπορεί να έχει θετική διάθεση, αλλά να αντιδρά αρνητικά στις άγνωστες συνθήκες, ενώ ένα άλλο να εμφανίζει ελάχιστη σταθερότητα στις διαστάσεις της ιδιοσυγκρασίας.

Η μακροπρόθεσμη προσαρμογή του παιδιού εξαρτάται από το πόσο καλό είναι το «ταίριασμα » ανάμεσα στην ιδιοσυγκρασία του και στο είδος και τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος στο οποίο ζει. Για παράδειγμα, παιδιά με χαμηλό επίπεδο δραστηριότητας και ευερεθιστότητας μπορεί να αναπτύσσονται ικανοποιητικά σε ένα περιβάλλον, στο οποίο τους δίνει την ελευθερία να εξερευνήσουν μόνα τους και τους επιτρέπεται να ρυθμίζουν τα ίδια την συμπεριφορά τους. Αντίθετα, παιδιά που εμφανίζουν υψηλό επίπεδο δραστηριότητας και είναι ευερέθιστα είναι πιθανό να τα πάνε καλύτερα κάτω από μεγαλύτερη καθοδήγηση, η οποία τους επιτρέπει να διοχετεύσουν την ενεργητικότητά τους σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις (Thomas&Chess, 1977· 1980 ·Strelau, 1998· Schoppe-Sullivanetal., 2007).

Ορισμένα ερευνητικά δεδομένα υποδεικνύουν πως, σε γενικές γραμμές, κάποια είδη ιδιοσυγκρασίας είναι πιο προσαρμοστικά σε σχέση με άλλα. Ο καθοριστικός παράγοντας φαίνεται να είναι ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς αντιδρούν στην δύσκολη συμπεριφορά του παιδιού τους. Αν αντιδρούν με θυμό και έλλειψη σταθερότητας στην συμπεριφορά τους, τότε το παιδί είναι πολύ πιο πιθανό να εμφανίσει προβλήματα συμπεριφοράς. Από το άλλο μέρος, οι γονείς που δείχνουν ζεστασιά και σταθερότητα στις αντιδράσεις τους είναι πιθανότερο να έχουν παιδιά που θα αποφύγουν τέτοια προβλήματα στο μέλλον (Thomas, Chess, Birch, 1968· Teerikangasetal., 1998·Pauli-Pott, Mertesacker, Bade, 2003).

Επιπλέον, η ιδιοσυγκρασία φαίνεται να συνδέεται, τουλάχιστον ελαφρώς, με το είδος προσκόλληση του βρέφους με το άτομο που το φροντίζει. Για παράδειγμα, τα βρέφη διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους την ποσότητα του συναισθήματος που εκφράζουν μη λεκτικά. Ορισμένα είναι τελείως ανέκφραστα, ενώ οι αντιδράσεις άλλων φαίνεται να είναι πιο εύκολο να ερμηνευτούν – αποκωδικοποιηθούν. Τα πιο εκφραστικά βρέφη ίσως μεταβιβάζουν μηνύματα, που είναι εύκολο να ερμηνευτούν από τα πρόσωπα που τα φροντίζουν, ώστε αυτά να αντιδρούν με επιτυχία στις ανάγκες των παιδιών, πράγμα που διευκολύνει την διαμόρφωση ενός δυνατού δεσμού προσκόλλησης μεταξύ τους (Feldman, Rimè, 1991·Seifer, Schiller, Sameroff, 1996· Meritesacker, Bade, Haverkock, 2004).

2.4 Παράγοντες που συμβάλουν στη συναισθηματική ανάπτυξη του βρέφους

Καθίστανται σαφές ότι η ανάπτυξη του κάθε παιδιού είναι διαφορετική. Μπορεί να υπάρχουν μικρές ή τεράστιες διαφορές στη συναισθηματική ανάπτυξη του βρέφους καθώς αυτό σχετίζεται με διάφορους παράγοντες. Πολλοί παράγοντες επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο εκφράζει το βρέφος τα συναισθήματα του. Κάποιοι από αυτούς είναι ο ρόλος της μητέρας και του πατέρα και η σχέση με τους συνομηλίκους του. Στις επιρροές πρέπει να συμπεριληφθεί ακόμη και ο ρόλος που παίζουν οι βρεφονηπιακοί σταθμοί καθώς και τα μέσα που χρησιμοποιούν όπως το παιχνίδι και το τραγούδι όπως αναφέρονται παρακάτω.

- **Ο ρόλος της μητέρας**

Η ευαισθησία στις ανάγκες και τις επιθυμίες του βρέφους αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των μητέρων. Η μητέρα με τα χαρακτηριστικά αυτά έχει επίγνωση της συναισθηματικής καταστάσεις του βρέφους της και, όταν συναναστρέφεται μαζί του, λαμβάνει υπόψη της τα συναισθήματά του. Επίσης, αντιδρά με ζεστασιά στις πρόσωπο με πρόσωπο συναλλαγές, προσφέρει τροφή στο βρέφος μόλις της ζητηθεί και είναι θερμή και τρυφερή μαζί (Ainsworth,1993·Thompson , Easterbrooks, & Padilla-Walker,2003·McElwin & Booth-LaForce, 2006). Όλα τα παραπάνω συνάδουν στο να δημιουργηθεί ένας ασφαλής δεσμός ανάμεσά τους.

Ο λεγόμενος «δεσμός προσκόλλησης» και η ποιότητα της προσκόλλησης στη βρεφική ηλικία έχει αναγνωριστεί ως ένα βασικό χαρακτηριστικό στην ανάπτυξη της προσωπικότητας. Η έννοια της προσκόλλησης μπορεί να οριστεί ως μια έντονη συναισθηματική σχέση μεταξύ του βρέφους και του βασικού προσώπου που το φροντίζει. Αποτελεί μια διαρκή συναισθηματική σύνδεση που παράγει την επιθυμία για συνεχή επικοινωνία των εμπλεκομένων προσώπων καθώς και τη δυσφορία κατά τη διάρκεια του αποχωρισμού (Κουτσομπού, 2019). Συνήθως ο άνθρωπος που φροντίζει το βρέφος είναι η μητέρα, αλλά θα μπορούσε να είναι ο πατέρας, ο παππούς, η γιαγιά, ή κάθε άλλος ενήλικας που είναι σταθερά επιφορτισμένος με την κάλυψη των βασικών αναγκών του. Βέβαια, ενδέχεται να μην είναι ένα μόνο άτομο και για το μωρό υφίσταται μια «ιεραρχία» σημαντικότητας μεταξύ πολλών τέτοιων ατόμων, οπότε αν βρεθεί ενώπιον όλων τους, θα προτιμήσει αυτόν στον οποίο έχει προσκολληθεί περισσότερο. Αν η σχέση μεταξύ αυτών των δύο, δηλαδή του βρέφους και του «φροντιστή» του, είναι καλή, τότε το βρέφος θα αναπτύξει αυτό που είναι ευρύτερα γνωστό ως «ασφαλής» συναισθηματική προσκόλληση. Σε διαφορετική περίπτωση, θα αναπτύξει έναν τύπο «μη ασφαλούς» προσκόλλησης, με πιθανώς σοβαρές συνέπειες για την περαιτέρω εκδίπλωση της προσωπικότητάς του και κυρίως τις διαπροσωπικές του σχέσεις (Fraley, 2002•Grossmann, Grossmann, Waters, 2005•Hofer, 2006).

Οι πρώτες έρευνες για την προσκόλληση στον άνθρωπο, που άσκησαν σημαντική επίδραση μέχρι και σήμερα, διεξήχθησαν από τον Βρετανό ψυχίατρο John Bowlby (1951). Σύμφωνα με τις απόψεις του Bowlby, η προσκόλληση βασίζεται κυρίως στην ανάγκη του βρέφους να αισθάνεται ασφαλές – μια γεννητικά καθορισμένη παρώθηση να αποφεύγει τους εχθρούς. Καθώς μεγαλώνει, το βρέφος μαθαίνει ότι η ασφάλεια του εξασφαλίζεται από ένα συγκεκριμένο άτομο. Η συνειδητοποίηση αυτή οδηγεί τελικά το βρέφος να αναπτύξει μια ιδιαίτερη σχέση με το άτομο αυτό, που είναι συνήθως η μητέρα. Ο Bowlby υποστήριξε ότι αυτός ο μοναδικός δεσμός ανάμεσα στο βρέφος και το άτομο που το φροντίζει είναι ποιοτικά διαφορετικός από τους δεσμούς που διαμορφώνει με άλλα άτομα. Κατά τον Bowlby, η προσκόλληση προσφέρει ένα είδος ασφαλούς οικογενειακής βάσης. Καθώς το παιδί γίνεται όλο και πιο ανεξάρτητο, σταδιακά απομακρύνεται από αυτήν την ασφαλή βάση.

Ας σημειωθεί ακόμη ότι, το βρέφος είναι γεμάτο συναισθήματα από την ενδομήτρια ζωή του, ενώ ο πρώτος χρόνος της ζωής του είναι ιδιαίτερα σημαντικός για το συναισθηματικό του κόσμο. Η πρώτη επαφή με τη μητέρα, η πρώτη ανταπόκριση στο βλέμμα, στον ήχο και στο

άγγιγμα της, καθώς και η επαφή με το δέρμα της, αποτελούν την εδραίωση μιας ισχυρής συναισθηματικής επαφής. Αυτό που θα παρατηρήσει η μητέρα είναι πως το μωρό κάνει κινήσεις προς το στήθος της επιζητά το πρώτο τάισμα, έτσι ξεκινά ο θηλασμός, ο οποίος είναι ένα από τα πρώτα ισχυρά μέσα συναισθηματικού δεσμού μητέρας – βρέφους (Gurol, Polat, 2012). Ο θηλασμός πέραν από τα οφέλη του στη σωματική υγεία προσφέρει, επίσης, σημαντικά πλεονεκτήματα στη ψυχική υγεία, τόσο της μητέρας όσο και του βρέφους. Οι περισσότερες μητέρες αναφέρουν ότι η εμπειρία του θηλασμού τους προκαλεί συναισθήματα ευεξίας και οικειότητας με το βρέφος τους. Τα βρέφη που θηλάζουν ανταποκρίνονται περισσότερο στο άγγιγμα και το βλέμμα της μητέρας τους κατά τη διάρκεια του θηλασμού και φαίνεται να ηρεμούν πιο εύκολα. Αυτή η αμοιβαία συναισθηματική επικοινωνία μπορεί να οδηγήσει σε υγιή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη (Gerrish, Mennella, 2000; Zenardo et al., 2001). Τα πλεονεκτήματα του θηλασμού είναι πολυάριθμα και περιλαμβάνουν διατροφικά, ανοσοποιητικά, συναισθηματικά και σωματικά οφέλη για το βρέφος, όπως και σωματικά και συναισθηματικά οφέλη για τη μητέρα (Shelton, 2013).

- **Ο ρόλος του πατέρα**

Ωστόσο, παράγοντες που ενισχύουν τη συναισθηματική ανάπτυξη του βρέφους, πέρα από τη σύνδεση μητέρα- παιδιού, είναι η επίδραση του πατέρα ή των ατόμων του στενού περιβάλλοντος του παιδιού καθώς και η ιδιοσυγκρασία του ίδιου του παιδιού όσον αφορά τα συναισθήματα και τους τρόπους αλληλεπίδρασης του με άλλους ανθρώπους (Δημητρίου, 2012). Για πολλά χρόνια οι ειδικοί αγνοούσαν το ρόλο του πατέρα στην οικογένεια και στην ανάπτυξη του παιδιού θεωρώντας ότι η επίδρασή του έχει μικρότερη σημασία από εκείνη της μητέρας. Πλέον, πληθώρα επιστημονικών ερευνών συνηγορεί στο ότι ο πατέρας, μέσω της αλληλεπίδρασής του με το παιδί και μέσω της εμπλοκής του στη ζωή του, διαδραματίζει ένα μοναδικό και κρίσιμο ρόλο στην ψυχική υγεία και στην προσωπικότητα του παιδιού σε όλα τα στάδια ανάπτυξής του (Parke, Power, & Gottman, 1979). Ο ρόλος του κάθε γονέα είναι διαφορετικός και απαραίτητος για την ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού, για αυτό η ενεργή παρουσία και των δύο γονέων στη ζωή του παιδιού είναι εξαιρετικά σημαντική. Ο πατέρας λοιπόν, είναι σημαντικό να εδραιώσει μια σχέση εμπιστοσύνης με το παιδί του εστιάζοντας στην κατανόηση των συναισθημάτων του παιδιού του και να προσπαθεί να βοηθήσει στην

επίλυση των προβλημάτων του. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με το να προτρέψει το παιδί να ονομάσει αυτό που αισθάνεται, και αν αυτό δυσκολεύεται, να το διευκολύνει με ερωτήσεις (Feldman&Eidelman, 2003 `AmericanAcademyofpediatrics,2005`Der, Batty ,&Deary, 2006). Επιπλέον, να δείχνει σεβασμό στα συναισθήματα του παιδιού, να ακούει όχι μόνο τα λόγια αλλά και τα συναισθήματα που του εκφράζει. Όταν αναγνωρίζονται και γίνονται αποδεκτά όλα τα συναισθήματα και δεν αποκρύβονται ή αγνοούνται, το παιδί και ο πατέρας έρχονται πιο κοντά και αυτό εκτελείται όταν και ο ίδιος μοιράζεται τα δικά του συναισθήματα με το παιδί.

- Ο ρόλος του παιχνιδιού

Ένας ακόμα παράγοντας που συμβάλει στην συναισθηματική διαπαιδαγώγηση του βρέφους είναι το παιχνίδι (Lamb, Frodi, Hwang, & Frodi, 1983). Η αλήθεια είναι, ότι πίσω από την φαινομενικά άτυπη ή/και απείθαρχη μορφή δραστηριότητας, βρίσκεται μια συνεκτική εσωτερική οργάνωση, που δίνει στο παιχνίδι έναν σαφή και ενδιαφέροντα χαρακτήρα για να διαπαιδαγωγήσει σωστά το παιδί (Power, 1985). Το παιχνίδι γίνεται ακόμη πιο σημαντικό όταν συμμετέχουν οι γονείς σε αυτό και ιδιαίτερα οι πατέρες, αν και εφόσον αυτό γίνεται σε χαλαρό και όχι σε αυστηρό κατευθυντήριο ή ανταγωνιστικό κλίμα, ώστε να προωθείται ο σεβασμός και η άσκηση της συναισθηματικής αγωγής. Όταν οι μπαμπάδες παίζουν με τα παιδιά, δεν τα διασκεδάζουν μόνο, αλλά συμβάλλουν στην ανάπτυξή τους, προσφέροντάς τους ένα ασφαλές περιβάλλον γεμάτο προκλήσεις που τα βοηθά να μάθουν πώς να αλληλοεπιδρούν με τους άλλους αργότερα (Δημητρίου, 2012).

- Ο ρόλος του τραγουδιού

Το τραγούδι του ενήλικα προς το βρέφος σε όλους τους λαούς είναι μία αυτονόητη έκφραση φροντίδας και συναισθηματικού συντονισμού του ενήλικα-φροντιστή με το παιδί. Η συμμετοχή του βρέφους ή του νήπιου στη μουσική αυτή εκδήλωση είναι καθοριστική για τη συναισθηματική του ωρίμανση, τη μουσική του ανάπτυξη και τη δημιουργική του έκφραση. Μεγάλο ενδιαφέρον εκδηλώνεται τα τελευταία χρόνια από γονείς για τη συμμετοχή των παιδιών τους σε προγράμματα μουσικής και μουσικοκινητικής αγωγής που απευθύνονται σε βρέφη και νήπια, με την παρουσία ή μη των γονέων. Υπάρχουν προγράμματα με προκαθορισμένους στόχους, ύλη και μεθοδολογία, ή άλλα με πιο ελεύθερη δομή. Άλλωστε, η μουσική θεωρείται σημαντική απασχόληση σε βρεφικούς, βρεφονηπιακούς και παιδικούς σταθμούς, σε κέντρα ελεύθερης απασχόλησης νηπίων, και σε διάφορων ειδών οργανωμένες

δράσεις που απευθύνονται σε βρέφη και νήπια. Τις περισσότερες φορές οι στόχοι που θέτουν τα προγράμματα αυτά είναι να αναπτύξουν τις μουσικές ικανότητες και δεξιότητες των παιδιών, να βοηθήσουν τις οικογένειές τους να δημιουργήσουν ένα ρεπερτόριο τραγουδιών και δραστηριοτήτων, να ενθαρρύνουν το μουσικό παιχνίδι γονέα - παιδιού και να συμβάλλουν στη συναισθηματική, γνωστική, κοινωνική και μουσική ανάπτυξη των παιδιών (Διονυσίου,2014).

- Ο ρόλος των διαπροσωπικών σχέσεων με τους συνομηλίκους του

Αν και είναι σαφές ότι δε δημιουργούν «φιλίες» με την παραδοσιακή έννοια της λέξης, τα βρέφη, από τα πρώτα χρόνια της ζωής τους, αντιδρούν θετικά στην παρουσίαση συνομηλίκων και μπλέκονται σε μια υποτυπώδη κοινωνική συναναστροφή. Η κοινωνικότητα του βρέφους εκφράζεται με διάφορους τρόπους. Από τους πρώτους μήνες της ζωής χαμογελά, γελάει και παράγει φωνητικούς ήχους, ενώ κοιτάζει τους συνομηλίκους του. Δείχνει περισσότερο ενδιαφέρον στα άλλα παιδιά παρά στα άψυχα αντικείμενα και δίνει μεγαλύτερη προσοχή σε άλλα βρέφη, παρα στην εικόνα του στον καθρέφτη (Field,1990). Το επίπεδο κοινωνικότητας του βρέφους σε γενικές γραμμές αυξάνεται καθώς αυτό μεγαλώνει. Τα βρέφη ηλικίας 9 και 12 μηνών δίνουν παιχνίδια και παίρνουν από άλλα παιδιά, ιδιαίτερα όταν γνωρίζονται μεταξύ τους. Επίσης, παίζουν κοινωνικά παιχνίδια, όπως κρυφτό. Η συμπεριφορά αυτή είναι σημαντική, διότι λειτουργεί ως θεμέλιο για τις μελλοντικές κοινωνικές συναλλαγές, τις οποίες το παιδί θα προσπαθεί να προκαλέσει αντιδράσεις τους άλλους και με τη σειρά του να ανταποκριθεί σε αυτές. Αυτό το είδος κοινωνικής συναλλαγής είναι σημαντικό να το μάθει το παιδί, καθώς διατηρείται μέχρι και την ενήλικη ζωή. Για παράδειγμα, όταν κάποιος λέει «γεια σου. Τι κάνεις;», είναι πιθανό ότι προσπαθεί να διεγείρει μια απάντηση, στην οποία να μπορεί με τη σειρά του να ανταποκριθεί (Endo, 1992· Eckerman, Peterman, 2001). Τέλος, καθώς το παιδί μεγαλώνει, αρχίζει να μιμείται τα άλλα παιδιά (Russon, Waite, 1991). Μέσω της παρατήρησης της συμπεριφοράς των άλλων παιδιών, τα βρέφη μαθαίνουν και αποκτούν νέες συμπεριφορές, δεξιότητες και ικανότητες. Αφενός, η αλληλεπίδραση ανάμεσα στα βρέφη δεν προσφέρει μόνο κοινωνικά οφέλη αλλά θα μπορούσε να επιδρά εξίσου και στην μελλοντική γνωστική τους ανάπτυξη. Ακόμη σημαντικότερο είναι ότι τα ευρήματα αυτά υποδηλώνουν ότι το βρέφος μπορεί να ωφεληθεί από τη συμμετοχή τους σε μονάδες παιδικής φροντίδας, όπως ο παιδικός σταθμός και το νηπιαγωγείο (Feldman, 2009).

- Ο ρόλος των βρεφονηπιακών σταθμών

Πολλοί ειδικοί εκφράζουν ότι η ποιότητα των τύπων παροχής ημερήσιας φροντίδας και αγωγής των παιδιών πάνω σε ομαδική βάση (για παράδειγμα ο βρεφονηπιακός σταθμός) όχι μόνο δεν έχει αρνητικές συνέπειες στην ανάπτυξη των παιδιών αλλά συχνά ασκεί και θετικές αντιδράσεις (Δημητρίου, 2012). Ο παιδικός σταθμός εξασφαλίζει ότι το παιδί θα κοινωνικοποιηθεί ανακαλύπτοντας τον εαυτό του και τις κοινωνικές του δεξιότητες, θα διασκεδάσει παίζοντας με παιδιά της ηλικίας του και θα μάθει να μοιράζεται και να λειτουργεί ομαδικά, ακολουθώντας τους κανόνες της ομάδας. Θα μάθει να αποδέχεται τους άλλους και τον εαυτό του και να πειθαρχεί. Η έρευνα απέδειξε ότι τα παιδιά που πηγαίνουν στον παιδικό σταθμό, ευεργετούνται πολύπλευρα, από το κατάλληλο περιβάλλον, την επίβλεψη και τις οργανωμένες απασχολήσεις τους από το παιδαγωγικό προσωπικό. Μέσα στις ευνοϊκές συνθήκες του παιδικού σταθμού εξασφαλίζεται απόλυτα η ομαλή βιολογική και ψυχολογική ανάπτυξή τους. Έτσι η προσφορά των βρεφονηπιακών σταθμών στο κοινωνικό σύνολο αποκτά ιδιαίτερη σημασία, σε σχέση με το γεγονός ότι τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού είναι κρίσιμα και αποφασιστικά για τη διάπλαση της προσωπικότητάς του και για ολόκληρη την εξέλιξή του, (Δαράκη, Χατζηκωνσταντίνου, 1981). Ένα άλλο εξίσου σημαντικό επακόλουθο για τη διαπαιδαγώγηση ενός βρέφους είναι τα άτομα που πρόκειται ένας γονιός να εμπιστευθεί το παιδί του. Τα άτομα αυτά πρέπει να έχουν σεβασμό και η συμπεριφορά τους πρέπει να πλημμυρίζει από ευαισθησία. Πρέπει να είναι εξοπλισμένα με τα κατάλληλα εφόδια ώστε να παρέχουν στο μικρό παιδί συναισθηματική υποστήριξη προκειμένου να ξεπερνά τυχόν αρνητικές συναισθηματικά καταστάσεις (όπως ανησυχίες και φόβοι) και τα κατάλληλα για το αναπτυξιακό του επίπεδο αισθητηριακά, συναισθηματικά και κοινωνικά ερεθίσματα. Κάτω από ομαλές οικογενειακές συνθήκες, ο ρόλος του βρεφονηπιακού σταθμού και της του παιδαγωγού δεν είναι να αντικαταστήσει την οικογένεια αλλά να την υποστηρίξει και να τη συμπληρώσει και να συμβάλει στην καλύτερη δυνατή ανάπτυξη του παιδιού (Δημητρίου, 2012).

Συνέπεια όλων αυτών των παραγόντων είναι η συναισθηματική ανάπτυξη του βρέφους. Επαγωγικά, σε όλες τις φάσεις σημαντικό ρόλο παίζει το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον, το οποίο ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του επηρεάζει με συγκεκριμένους τρόπους τον συναισθηματικό κόσμο του βρέφους.

3. Η συναισθηματική ανάπτυξη στη προσχολική ηλικία

Καθώς έγινε μια ανασκόπηση στη συναισθηματική ανάπτυξη κατά τη περίοδο της βρεφικής ηλικίας (μέχρι δύο ετών), αξίζει να σημειωθεί ιδιαίτερα και η συναισθηματική ανάπτυξη στην προσχολική ηλικία που ξεκινάει από την ηλικία των δύομισή έως των τεσσάρων. Οι εμπειρίες που αποκτά το παιδί σε αυτή την ηλικία είναι καθοριστικές για τη μεταγενέστερη πορεία του. Αυτό σημαίνει πως το παιδί της προσχολικής ηλικίας χρειάζεται ποσοτικά και ποιοτικά ένα πλούτο εμπειριών έτσι ώστε να μπορέσει να μεγιστοποιήσει τα οφέλη των επιδράσεων που δέχεται από το περιβάλλον του, είτε το οικογενειακό περιβάλλον είτε το εξωοικογενειακό πλαίσιο παροχής ημερήσιας φροντίδας και αγωγής. Η προσχολική ηλικία είναι μια από τις πιο συναρπαστικές περιόδους της ζωής του παιδιού. Κατά μια έννοια, αποτελεί περίοδο προετοιμασίας, μια περίοδο προσμονής και ετοιμασίας για την έναρξη της επίσημης σχολικής εκπαίδευσης, μέσω της οποίας αρχίζουν οι διεργασίες της μεταβίβασης των νοητικών εργαλείων της κοινωνίας στην επόμενη γενιά (Feldman, 2009). Τα συναισθήματα του παιδιού συνεχίζουν να διαφοροποιούνται και αποκτούν προοδευτικά όλο και μεγαλύτερη σταθερότητα και διάρκεια. Επιπλέον, το παιδί έχει έντονη επιθυμία εκτός από το να βρίσκεται κοντά στη μητέρα του, να μονοπωλεί τη φυσική εγγύτητα μαζί της (Δημητρίου, 2012). Ωστόσο νιώθει και την ανάγκη να εγκαταλείψει την παθητική εξάρτηση της βρεφικής του ηλικίας και πλέον να ανεξαρτητοποιηθεί.

Το περιβάλλον του παιδιού καλείται να καλύψει ένα σύνολο αναγκών του, που αφορούν τη συναναστροφή με συνομηλίκους, την κίνηση, το παιχνίδι, την κοινωνικοποίηση, τη φροντίδα και αγωγή, την εκπαίδευση, και γενικότερα την ανάπτυξη των νοητικών, γλωσσικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων του παιδιού (Λαλούμη, Βιδάλη, 2016). Επιπλέον, το πιο σημαντικό για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας θεωρείται το παιχνίδι, που θα πρέπει να είναι διασκεδαστικό και ένας ευχάριστος τρόπος συνάντησης ανθρώπων και επιλογής φίλων (Μετοχιανάκη, 2013).

3.1 Ατομικά χαρακτηριστικά των νηπίων που επηρεάζουν την συναισθηματική ανάπτυξη

Εξοπλισμένο με τις κατακτήσεις του στο γνωστικό τομέα και με τις συνεχώς αυξανόμενες γλωσσικές του δεξιότητες, το παιδί προσχολικής ηλικίας κατανοεί πλέον καλύτερα τα κίνητρα και τα συναισθήματα των άλλων και προσαρμόζει σε μεγάλο βαθμό τη συμπεριφορά του. Το παιδί κατανοεί καλύτερα τον εαυτό του και αρχίζει να έχει συναίσθηση των ικανοτήτων και των αδυναμιών του (Feldman, 2009). Με την πάροδο του χρόνου ξεδιαλώνεται η αυτοεικόνα του και αν του δοθούν οι κατάλληλες ευκαιρίες, ανακαλύπτει τους τομείς που είναι πιο επιδέξιο έτσι ώστε να αναπτύξει το πολύτιμο αίσθημα της αυτοεκτίμησης. Καθώς η προσωπικότητα του ξεδιπλώνεται, φαίνονται οι αδυναμίες και οι ικανότητες του, και αυτό επηρεάζει άμεσα και την συμπεριφορά των απέναντί του. Επιπλέον οι συναισθηματικές αντιδράσεις του παιδιού εξακολουθούν να διαφοροποιούνται και να εξειδικεύονται και κατά την προσχολική ηλικία. Το παιδί προσχολικής ηλικίας έρχεται σε επαφή με περισσότερες πραγματικές καταστάσεις, που μαζί με τα θετικά συναισθήματα αναπτύσσονται και διαφοροποιούνται κάποια αρνητικά, ενώ οι τρόποι έκφρασης και ελέγχου του αυξάνονται σε ποικιλία (Δημητρίου, 2012).

3.1.1 Εγωκεντρισμός

Εγωκεντρική σκέψη είναι η σκέψη που αδυνατεί να λάβει υπόψη της την άποψη άλλων. Το παιδί προσχολικής ηλικίας δεν μπορεί να κατανοήσει την οπτική γωνία των άλλων και πως αντιλαμβάνονται τα πράγματα από διαφορετική σκοπιά (Feldman, 1992). Πρόκειται στην κυριολεξία για ένα είδος επικέντρωσης στον εαυτό όσον αφορά τη σκέψη. Το μικρό παιδί αφομοιώνει τις γενικότερες εμπειρίες του από τον κόσμο σε σχήματα που αποκτήθηκαν από τον δικό του άμεσο κόσμο, εξετάζοντας το καθετί σε σχέση με τον εαυτό του (Beard, 1969). Ο εγωκεντρισμός και η εγωπάθεια, επιπλέον, σε ένα παιδί καλλιεργούνται μέσα από την πεποίθηση των παιδιών πως πρέπει να έχουν πάντα την προσοχή των άλλων και να είναι αυτά το κέντρο του σύμπαντος. Είναι μια διαδικασία φυσιολογική εν μέρει για να αγαπήσουν τον εαυτό τους, μέσω όμως της αγάπης των άλλων για αυτούς. Σε καμία όμως περίπτωση δεν θα πρέπει ο «γνωστικός εγωκεντρισμός», όπως χρησιμοποιείται στη θεωρία του Piaget, να συγχέεται με τον εγωισμό, εφόσον τα νήπια και γενικά τα μικρά παιδιά δεν έχουν, κατά τον Piaget, πλήρη συνείδηση των κινήτρων και των συναισθημάτων των άλλων. Συνεπάγεται επομένως ότι η αδυναμία τους να δουν τα πράγματα μέσα από το αντιληπτικό πλαίσιο

αναφοράς ενός άλλου ατόμου δεν μπορεί να συσχετιστεί με εγωιστική διάθεση παρά μόνο με αντιληπτική αδυναμία (Μπιρμπίλη, 2020).

Στην εγωκεντρική σκέψη οφείλεται το ότι τα παιδιά δεν προσέχουν τη μη λεκτική συμπεριφορά τους και την επίδραση που αυτή ασκεί στους άλλους. Για παράδειγμα, ένα παιδί 4 ετών που παίρνει ένα ανεπιθύμητο δώρο, ενώ περίμενε κάτι καλύτερο, ίσως κατσουφιάσει και συνοφρυωθεί καθώς ανοίγει το πακέτο, χωρίς να συνειδητοποιεί ότι οι εκφράσεις του προσώπου του είναι ανιχνεύσιμες στους άλλους και μπορεί να αποκαλύψουν τα πραγματικά του συναισθήματα (Feldman, 1992). Κατά παρόμοιο τρόπο, ο εγωκεντρισμός είναι εμφανής στο παιχνίδι παιδιών προσχολικής ηλικίας. Στο κρυφτό, το παιδί 3 ετών ίσως προσπαθήσει να κρυφτεί, καλύπτοντας το πρόσωπο του με ένα μαξιλάρι, παρόλο που συνεχίζει να παραμένει ορατό στους άλλους. Ο λόγος είναι ότι σκέπτεται πως, αν το ίδιο δεν βλέπει τους άλλους, τότε ούτε οι άλλοι μπορούν να το δουν (Feldman, 2009).

3.1.2 Ταυτότητα

Η διαμόρφωση ταυτότητας αναφέρεται στην αυτοεπίγνωσή και στο αίσθημα προσωπικής αξίας και αποτελεσματικότητας. Περιλαμβάνει την αναγνώριση, καθώς και την θετική συναισθηματική επένδυση, των ατομικών χαρακτηριστικών (εξωτερική εμφάνιση, απόψεις, επιλογές) και της κοινωνικής πλαισίωσης. Όταν το παιδί έχει μία θετική εικόνα για τον εαυτό του, λειτουργεί με αυτονομία και αυτοπεποίθηση. Κατά συνέπεια εμπλέκεται στην διαδικασία μάθησης ενεργητικά και αποτελεσματικά και αντλεί ικανοποίηση από τον εαυτό του και τις σχέσεις του με τους άλλους (Lightfoot, Cole, Cole, 2014). Στα πλαίσια της προσχολικής εκπαίδευσης και αγωγής τα παιδιά αναγνωρίζουν την ατομικότητά τους και την αξία τους καθώς δοκιμάζονται ως προς τις ικανότητές τους σε διάφορους τομείς και ως προς την αποδοχή τους από τους άλλους. Οι αντιδράσεις του/της εκπαιδευτικού και των συνομηλίκων, οι διάφορες εμπειρίες επιτυχίας αλλά και κάποιες απογοητεύσεις, οι ευκαιρίες να παίρνουν πρωτοβουλίες και να εκφράζουν τις απόψεις τους, συμβάλλουν στη διαμόρφωση της προσωπικής τους ταυτότητας (Feldman, 2009).

3.1.3 Αυτονομία

Αυτονομία είναι η ικανότητα του ατόμου να κυβερνά και να ελέγχει τις σκέψεις, τα συναισθήματα και την συμπεριφορά του υπεύθυνα, χωρίς να διακατέχεται από ντροπή και

αμφιβολία για τις ικανότητες του. Κατά την νηπιακή ηλικία το παιδί αρχίζει να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως ξεχωριστή οντότητα, και αρχίζει να θέλει να ασκεί έλεγχο πάνω στην συμπεριφορά του. Έτσι ξεκινά ένας αγώνας διεκδίκησης, με κυρίαρχες λέξεις στο λεξιλόγιο του όπως το «όχι», «μόνη/μόνος μου», «δικό μου», «εγώ» (Δημητρίου, 2012). Από την ηλικία των 18 μηνών περίπου το παιδί ανακαλύπτει ότι μπορεί να ασκεί κάποιον έλεγχο στο περιβάλλον του. Θέλει να προσδιορίσει πόση δύναμη έχει και μέχρι που φτάνουν τα όρια του. Το νήπιο θέλει συνεχώς να καθορίζει τι θα κάνει, πότε θα το κάνει και με ποιον τρόπο θα το κάνει (Lightfoot., Cole., Cole, 2014). Επιπρόσθετα, σε αυτήν την ηλικία διακατέχονται από αρνητισμό και πεισμώνουν μπροστά σε απαγορεύσεις. Μειώνεται όμως γύρο στα δύομισα χρόνια και περίπου τότε η συμπεριφορά του γίνεται λιγότερο προκλητική και παράλογη.

3.1.4 Αυτοεκτίμηση

Η αυτοεκτίμηση είναι ένα συναισθηματικό φαινόμενο με το οποίο ο άνθρωπος διαμορφώνει θετικά ή αρνητικά τον εαυτό του. Η έννοια της αυτοεκτίμησης γνωστοποιείται ως η εκτίμηση που τρέφει κάνεις για τον εαυτό του συνολικά (Lightfoot., Cole., Cole, 2014). Εξαρτάται από την αξιολόγηση που κάνει κάποιος προς αυτόν αρνητική ή θετική για την ικανότητα του, την εμφάνιση και τη συμπεριφορά του. Η αυτοεκτίμηση αρχίζει να κάνει την εμφάνιση της συνήθως όταν το παιδί πυροδοτείτε από ευρεία γεγονότα, νέες συναισθηματικές εμπειρίες και ψάχνει τρόπους για να τις αντιμετωπίσει και να τις ρυθμίσει με τον ανάλογο τρόπο (Γιαννακόπουλος, 2013). Μεγάλο και σημαντικό ρόλο για την σωστή καλλιέργεια της, παίζει ο τρόπος με τον οποίον συμπεριφέρονται οι ενήλικοι στα παιδιά. Για παράδειγμα, η ύπαρξη ενός ζεστού οικογενειακού περιβάλλοντος και φυσιολογικών διαπροσωπικών σχέσεων συντελεί θετικά στην ανάπτυξη της. Σε αυτές τις ηλικίες η συναισθηματική αγωγή στα χέρια των γονέων μετατρέπεται σε ένα σημαντικό εργαλείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ώστε να τα βοηθήσει να εισπράξουν θετικά τα αισθήματα απογοήτευσης και θυμού (Κυπραίου, 2021). Η διαμόρφωση υψηλής ή χαμηλής αυτοεκτίμησης εξαρτάται από τον εσωτερικό ρυθμιστή που έχει το κάθε άτομο.

3.1.4.α Τα θετικά της υψηλής αυτοεκτίμησης

Τα παιδιά που διακατέχονται από υψηλή αυτοεκτίμηση έχουν μια υγιής, ρεαλιστική και συνεπής προσωπικότητα. Είναι ικανά να ελέγξουν την συμπεριφορά τους και είναι πρόθυμα να βοηθήσουν τους άλλους και να δοκιμάσουν καινούρια πράγματα (Lightfoot, Cole., Cole, 2014). Στο παιχνίδι μπορούν να παίξουν μόνα τους αλλά και παρέα με αλλά παιδάκια, καθώς παίρνει

πρωτοβουλίες και δεν φοβάται να δοκιμάσει τις δυνατότητές του σε νέες δραστηριότητες. Ένα παιδί, ακόμη, με υψηλή αυτοεκτίμηση έχει εμπιστοσύνη στον εαυτό του και δεν αποθαρρύνεται εύκολα και αναλαμβάνει ευθύνες που του αναλογούν, με σκοπό να γίνεται υπεύθυνο. Αντιμετωπίζει αποτελεσματικά την ψυχολογική πίεση που μπορεί να υποστεί από (συνομήλικους, τις απαιτήσεις της σχολικής ζωής, τραυματικά γεγονότα) καθώς διαχειρίζεται τα αρνητικά συναισθήματα (π.χ. άγχος, θλίψη, θυμός). Επιπλέον, μαθαίνει όχι μόνο να παίρνει, αλλά και να δίνει θετικά συναισθήματα και να παρέχει βοήθεια και υποστήριξη στους συνανθρώπους του (Κυπραίου, 2021).

3.1.4.β Τα αρνητικά της χαμηλής αυτοεκτίμησης

Υπάρχουν παιδιά που δεν έχουν υψηλή αυτοεκτίμηση αλλά χαμηλή. Τα παιδιά αυτά αναγνωρίζονται εύκολα καθώς είναι πιο ευάλωτα στο να τα παρατούν και να μην ολοκληρώνουν τους στόχους τους. Προτιμούν δηλαδή τον αυτοσεβασμό παρά να αλλοιώνονται. Συνήθως κρύβουν τα συναισθήματα τους διότι είναι ανασφαλής και για να μην τα εξωτερικεύσουν μπλέκονται σε αμυντικές συμπεριφορές (Lightfoot., Cole., Cole, 2014). Για να θέσουν τον εαυτό τους στην κορυφή υποτιμούν και πειράζουν τους συνομήλικους τους. Σε ένα παιχνίδι τα παιδιά με χαμηλή αυτοεκτίμηση φοβούνται την αποτυχία και δεν ρισκάρουν για την επιτυχία που αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αποσύρονται και να τα παρατάνε εύκολα (Feldman, 2009).

3.2 Προσωπικός και κοινωνικός λόγος

Μετά από μια σύντομη επίσκεψη σε παιδικό σταθμό, μπορεί να παρατηρήσει κανείς ορισμένα παιδιά να μιλούν στον εαυτό τους καθώς παίζουν. Ένα παιδί μπορεί να υπενθυμίζει στην κούκλα του ότι οι δυο τους θα πάνε αργότερα στο μανάβικο, ενώ ένα άλλο, παίζοντας με ένα αυτοκινητάκι, μπορεί να μιλάει για τον επερχόμενο αγώνα ταχύτητας. Κάποιες φορές ο λόγος διακόπτεται πρόσκαιρα και συνεχίζει σε λίγο, όπως για παράδειγμα σε περιπτώσεις που το παιδί προσπαθεί να φτιάξει ένα παζλ και μπορεί να λέει: « αυτό το κομμάτι μπαίνει εδώ... Ωχ, αυτό δεν ταιριάζει εδώ που να βάλω αυτό το κομμάτι;Αυτό μάλλον είναι λάθος».

Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι ο προσωπικός λόγος, ο λόγος που απευθύνει το παιδί στον εαυτό του, εξυπηρετεί μια πολύ σημαντική λειτουργία. Για παράδειγμα, ο Vygotsky πίστευε ότι ο προσωπικός λόγος χρησιμοποιείται για να καθοδηγεί την συμπεριφορά και την σκέψη. Επικοινωνώντας με τον εαυτό του, μέσω του προσωπικού λόγου, το παιδί μπορεί να

δοκιμάζει στην πράξη τις ιδέες του, λειτουργώντας ως αντίπαλος του δικού του λόγου. Με τον τρόπο αυτόν, ο προσωπικός λόγος διευκολύνει την σκέψη του παιδιού και το βοηθά να ελέγξει τη συμπεριφορά του καθώς και διευκολύνει την έκφραση των συναισθημάτων του, όπως και να συζητάει με τον εαυτό του τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει. Ο Vygotsky υποστήριξε, επίσης, ότι ο προσωπικός λόγος αποτελεί πρόδρομο του εσωτερικού διαλόγου που χρησιμοποιεί ο ενήλικας, όταν σκέπτεται (Winsleretal., 2006).

Η προσχολική περίοδος χαρακτηρίζεται, επίσης, από την ανάπτυξη του κοινωνικού λόγου. Κοινωνικός λόγος είναι ο λόγος που απευθύνεται σε ένα άλλο άτομο με σκοπό να γίνει κατανοητός από το άτομο αυτό. Πριν από τα τρία έτη, το παιδί μπορεί να δείχνει ότι μιλάει μόνο για την δική του ευχαρίστηση, αδιαφορώντας για το αν ο λόγος του είναι κατανοητό από τους άλλους. Ωστόσο, στην προσχολική περίοδο, το παιδί αρχίζει να χρησιμοποιεί λόγο που απευθύνεται στους άλλους, να θέλει να τον ακούσουν και αναστατώνεται όταν δεν γίνεται κατανοητός από τους άλλους. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Piaget υποστηρίζει πως το μεγαλύτερο μέρος του λόγου των παιδιών προσχολικής ηλικίας είναι εγωκεντρικό: τα παιδιά προσχολικής ηλικίας μοιάζουν να μη δίνουν σημασία στις επιδράσεις που ο λόγος τους ασκεί στους άλλους. Ωστόσο, αποτελέσματα πρόσφατων ερευνών δείχνουν ότι τα παιδιά λαμβάνουν τους άλλους υπόψη περισσότερο από ότι αρχικά υπέθετε ο Piaget. Τα βιώματα και οι εμπειρίες που αποκτά ένας άνθρωπος στη προσχολική του ηλικία διαμορφώνουν το χαρακτήρα του και την προσωπικότητά του. Στα πρώτα πέντε χρόνια της ύπαρξής του διαμορφώνεται σε σημαντικό βαθμό ο εγκέφαλος. Επομένως, τα ερεθίσματα που λαμβάνει είναι ύψιστης σημασίας. Εξίσου μεγάλης σημασίας είναι και η προσχολική αγωγή που δέχεται όπως αναφέρω παρακάτω.

3.3 Η συμβολή της προσχολικής αγωγής στην ενίσχυση της συναισθηματικής ανάπτυξης

Αξίζει να σημειωθεί ιδιαίτερα η συμβολή της προσχολικής αγωγής στην συναισθηματική ανάπτυξη. Υποστηρίζεται από πολλούς ερευνητές ότι η προσχολική αγωγή είναι η βάση για τη θεμελίωση οποιασδήποτε μαθησιακής διεργασίας η οποία δομείται ακούσια ή εκούσια από τη γέννηση μέχρι και τα 6 χρόνια. Γενικότερα θεωρείται ότι σκοπός της Προσχολικής Αγωγής είναι η ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού, νοητική, συναισθηματική, κοινωνική και ψυχοσωματική. Ο θεσμός της Προσχολικής Αγωγής προσπαθεί να πετύχει την ομαλή προσαρμογή του παιδιού στο ευρύτερο σχολικό περιβάλλον και την ένταξή του στο

κοινωνικό σύνολο με άνεση και ασφάλεια. Επιπλέον, επιδιώκει να εξασφαλίσει και να προωθήσει την υγιή και ολόπλευρη ανάπτυξη του στον ανώτατο δυνατό βαθμό, ανάλογα με το επίπεδο της ωρίμανσης του. Ομοίως, ο σκοπός της εστιάζεται στη συμπλήρωση και επέκταση της οικογενειακής αγωγής και της προσαρμογής των νηπίων στο φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον. Ειδικότερα αποβλέπει στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού, νοητική, συναισθηματική, κοινωνική και ψυχοσωματική και να το βοηθήσει να αναπτυχθεί σε αυτόνομη και υπεύθυνη προσωπικότητα ικανή να ζήσει δημιουργικά μέσα σε μια κοινωνία που διαρκώς εξελίσσεται (Παλυβός, 1980: 12).

Η προσχολική αγωγή, η οποία εκ φύσεως δομείται και υλοποιείται κυρίως μέσα από το παιχνίδι, συμβάλλει στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη, στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας και καλλιεργεί δεξιότητες κοινωνικοποίησης και δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων ωφέλιμες για ένα παιδί. Αυτό συμβαίνει ακούσια αφού ένα πολύ μικρό παιδί έχει ανάγκη, καθώς παίζει, να παίρνει ερεθίσματα και να παραλληλίζεται η φυσική ανάπτυξη και η διατήρηση της υγείας του με τη δομημένη ανάπτυξη δεξιοτήτων μέσα σε ένα παιδαγωγικό πλαίσιο (NICHOLSON, 1999· 2000· Campbell, Ramey & Pungello, 2002). Όταν το αυθόρμητο παιχνίδι των παιδιών εμπλουτίζεται με ποιοτικές συναναστροφές μέσα στο πλαίσιο της προσχολικής αγωγής, με ουσιαστική επικοινωνία ανάμεσα στα παιδιά και τους/τις παιδαγωγούς, με δομημένες προτάσεις για δραστηριότητες που έχουν ως στόχο την ανάπτυξη των δεξιοτήτων, τα παιδιά πλησιάζουν διαρκώς στο μέγιστο δυναμικό τους και αναγνωρίζουν τις δυνατότητές τους. Επιπρόσθετα, η ποιοτική προσχολική εκπαίδευση έχει πολλαπλασιαστικές συνέπειες που προκύπτουν από τη συνεργασία της οικογένειας με το προσχολικό πλαίσιο. Όταν ένα πλαίσιο στηρίζει αυτή τη σύνδεση και την επικοινωνία, τότε η ανταλλαγή πληροφοριών, πρακτικών και συμβουλών μπορεί να συμβάλλει ουσιαστικά στην αναβάθμιση της φροντίδας και της εκπαίδευσης που λαμβάνει ένα παιδί τόσο στο πλαίσιο της προσχολικής αγωγής όσο και σε όλη την υπόλοιπη ημέρα του. Ταυτόχρονα, δίπλα στους κατάλληλους παιδαγωγούς προσχολικής αγωγής και μέσα στο κατάλληλα διαμορφωμένο περιβάλλον, ένα παιδί μπορεί να χτίσει θεμέλια για το μέλλον («Προσχολική αγωγή», 2019).

Ο όρος «προσχολική αγωγή και εκπαίδευση», παράλληλα με συναφείς όρους (όπως «νηπιαγωγείο», «προσχολική αγωγή») αναφέρεται στην ελληνική βιβλιογραφία για να χαρακτηρίσει θεσμούς όπως τα νηπιαγωγεία και οι παιδικοί σταθμοί (Κυπριανός, 2007,

σ. 19). Πρόκειται για δημοτικές, δημόσιες και ιδιωτικές εκπαιδευτικές δομές στις οποίες φοιτούν παιδιά ηλικίας 0 έως 4 ετών. Τα παιδιά 4 έως 6 ετών ξεκινούν την υποχρεωτική εκπαίδευση φοιτώντας σε πρωτοβάθμιες δομές εκπαίδευσης όπως το προνήπιο και το νηπιαγωγείο και τα παιδιά μικρότερα των 4 ετών φοιτούν σε δημόσιους, δημοτικούς ή ιδιωτικούς βρεφικούς, παιδικούς και βρεφονηπιακούς σταθμούς. Σημείο άξιο αναφοράς αποτελεί ότι η Προσχολική Αγωγή στην Ελλάδα παρέχεται στο νηπιαγωγείο το οποίο ιδρύθηκε για να παρέχει στα παιδιά, πριν από τη φοίτησή τους στο δημοτικό σχολείο, μια αρχή αγωγής σωματικής, πνευματικής και ηθικής. Το νηπιαγωγείο προσφέρει ένα πρόγραμμα που είναι καλά σχεδιασμένο και εύκαμπτο, ελαστικό, χωρίς να δεσμεύει το παιδί και δημιουργεί ένα περιβάλλον στο οποίο μαζί με τα άλλα παιδιά της ηλικίας του θα αισθάνεται άνεση και ασφάλεια (Gilbert,1994 ·Borden ,1998·Tamis-LeMonda, Carbera, 2002). Προκειμένου να υλοποιηθούν όλοι αυτοί οι στόχοι της Προσχολικής Αγωγής μέσα από το νηπιαγωγείο ή το παιδικό σταθμό και ειδικότερα να εξασφαλισθεί η ομαλή σωματική, νοητική, συναισθηματική, κοινωνική και ηθική ανάπτυξη των παιδιών, κατά την κρίσιμη αυτή περίοδο της προσχολικής ηλικίας, επιβάλλεται να οργανωθεί κατάλληλο παιδαγωγικό περιβάλλον, για μια άρτια προσχολική αγωγή (Gilbert,1994 ·Borden ,1998·Tamis-LeMonda, Carbera ,2002). Η αγωγή της προσχολικής ηλικίας αφορά τη δυνατότητα ανάπτυξης των ικανοτήτων και της προσωπικότητας του παιδιού και όχι την ετοιμότητα του για το δημοτικό σχολείο. Αυτή η δυνατότητα ανάπτυξης εξασφαλίζεται με στο Νηπιαγωγείο, όταν αυτό ικανοποιεί τις βασικές ανάγκες του παιδιού, σωματικές, πνευματικές και κοινωνικές και παρέχει σε αυτό ισόρροπη ατομική και κοινωνική αγωγή σύμφωνα με το οικογενειακό σύστημα.

Στην Ελλάδα, η προσχολική αγωγή και φροντίδα για παιδιά 0 έως 4 ετών προσφέρεται:

Υπάρχουν πολλά είδη προσχολικής αγωγής. Ορισμένες μορφές προσχολικής αγωγής δεν προσφέρουν τίποτε άλλο παρά μόνο επιτήρηση παιδιών , ενώ άλλες υποβοηθούν την ανάπτυξη γνωστικών και κοινωνικών δεξιοτήτων του παιδιού (Schooling.gr , 2019). Με τον ερχομό τους τα μικρά παιδιά στον παιδικό σταθμό μεταφέρουν εκτός των άλλων και ένα πλήθος από προσωπικές εμπειρίες, γνώσεις, δεξιότητες, συναισθήματα και προσδοκίες τα οποία επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα όχι μόνο τον τρόπο απόκτησης νέων γνώσεων αλλά και τις σχέσεις που αναπτύσσουν με τους άλλους γύρω τους (Λαλούμη- Βιδάλη ,2016). Οι αντιδράσεις των πρώτων ημερών, τα κλάματα και τα παράπονα που μπορεί να αρχίζουν από το σπίτι και να

κορυφώνονται στην είσοδο του παιδικού σταθμού είναι φυσικές και αναμενόμενες συμπεριφορές με αφορμή την νέα συνθήκη. Πολλές φορές μάλιστα όλες αυτές οι αντιδράσεις προκύπτουν από αναπάντητα ερωτήματα σχετικά με το νόημα της όλης διαδικασίας. Το παιδί δεν κατανοεί γιατί πρέπει να αποχωριστεί το γονιό, γιατί είναι καλό το να πάει στον παιδικό σταθμό. Κάθε παιδί, προσπαθεί να εξηγήσει αυτή την αλλαγή, γιατί είναι κάτι ακατανόητο (“Πρώτες μέρες στο σχολείο”, 2017). Όταν εργάζεται κάποιος στο χώρο της προσχολικής αγωγής είτε ως παιδαγωγός, είτε ως νηπιαγωγός, είτε με άλλη ειδικότητα, έχει ως βασική του επιδίωξη να προσπαθεί να εξισώσει τις άνισες ευκαιρίες εκπαίδευσης των παιδιών, να εξαλείψει τις ασυνήθιστες μορφές συμπεριφοράς και τα εμπόδια επικοινωνίας μεταξύ τους χωρίς ωστόσο να αναμιγνύεται στη κοινωνική δομή. Η προσχολική αγωγή θεωρεί ως αποστολή της γενικότερα, την ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού και την υποστήριξη του, προκειμένου να γίνει ικανός άνθρωπος να εξασφαλίσει σωστά προνόμια για την μετέπειτα ζωή του και να μπορεί να διαχειριστεί τα προβλήματα που θα του επιβάλει η ζωή (Feldman, 2009). Η προσχολική αγωγή, επιπλέον, προσφέρει βοήθεια και στήριξη μάθησης σε παιδιά μικρής ηλικίας, προκειμένου να αυξήσουν τις ικανότητες μάθησης και να διαμορφώσουν την προσωπικότητα τους με τέτοιο τρόπο ώστε να αναπτυχθούν ολόπλευρα, δηλαδή κοινωνικά, νοητικά, συναισθηματικά, αισθητικά, γλωσσικά, και κινητικά. Τα γνωστότερα είδη προσχολικής αγωγής είναι τα εξής:

- Τα κέντρα παιδικής φροντίδας, κατά κανόνα, προσφέρουν φροντίδα στα παιδιά εκτός σπιτιού, όταν οι γονείς εργάζονται. Αν και αρχικά, ο στόχος των περισσότερων κέντρων ήταν να προσφέρουν ένα ασφαλές και ζεστό περιβάλλον, όπου τα παιδιά επιβλέπονται και αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους, σήμερα οι στόχοι είναι ευρύτερη και συνήθως προσφέρουν πλέον ερεθίσματα για την γνωστική ανάπτυξη των παιδιών. Παρόλα αυτά, ο πρωταρχικός στόχος τους εξακολουθεί να είναι περισσότερο η κοινωνική και συναισθηματική παρά η γνωστική πλευρά της ανάπτυξης.
- Μια διαφορετική μορφή προσχολικής αγωγής κυρίως στις ΗΠΑ είναι τα *οικογενειακά κέντρα προσχολικής αγωγής*, Μικρές μονάδες που λειτουργούν σε ιδιωτικές κατοικίες. Επειδή ορισμένα τέτοια κέντρα δεν διαθέτουν άδεια λειτουργίας και η ποιότητα της φροντίδας και αγωγής που παρέχεται διαφοροποιείται από κέντρο σε κέντρο, πριν γράψουν το παιδί τους, οι γονείς πρέπει να εξετάσουν αν το κέντρο έχει άδεια λειτουργίας. Σε αντίθεση με τις μονάδες προσχολικής αγωγής που λειτουργούν σε δημόσιους χώρους, όπως σε σχολεία, σε κέντρα της

κοινότητας, σε εκκλησίες, έχουν άδεια λειτουργίας και ελέγχονται από κυβερνητικές αρχές. Επειδή οι εκπαιδευτικοί που εργάζονται στα ιδρύματα αυτά είναι συνήθως εκπαιδευμένοι επαγγελματίες, συγκριτικά με αυτούς που εργάζονται στα οικογενειακά κέντρα παιδικής φροντίδας, η ποιότητα της αγωγής είναι συνήθως καλύτερη.

- Οι *προσχολικές μονάδες*, τα νηπιαγωγεία αντίστοιχα στην χώρα μας. Η μάθηση στο παιδαγωγικό πεδίο του νηπιαγωγείου οφείλει να είναι προσανατολισμένη σε καταστάσεις της καθημερινής πραγματικότητας της ζωής των παιδιών. Η μάθηση δηλαδή, αξιοποιεί κυρίως τις προσωπικές εμπειρίες των παιδιών και αφορά πραγματικές καταστάσεις της ζωής τους. Χαρακτηρίζεται δε ως « ολιστική», Γιατί περιλαμβάνει ταυτόχρονα εμπειρίες νοητικές, συναισθηματικές και κοινωνικές.

Το νηπιαγωγείο, ο παιδικός σταθμός ή το παιδικό κέντρο δεν θα πρέπει να θεωρείται ως το μοναδικό πλαίσιο εντός του οποίου αρχίζει και τελειώνει η παιδαγωγική διαδικασία, διότι η μάθηση του παιδιού δεν περιορίζεται μόνο στα όρια του οργανωμένου προς σχολικού χώρου αλλά επεκτείνεται και στο κοινωνικοπολιτιστικό πλαίσιο που αυτό κινείται. Βέβαια και η οργανωμένη προσχολικοί χώροι αποτελούν ένα από τα θεσμικά πλαίσια όπου συντελείται η μάθηση. Εντούτοις το πιο σπουδαίο ίσως είναι αυτό της οικογένειας, γι' αυτό και ο τομέας αυτός πρέπει να θεωρείται ως θεμέλιος λίθος για την σύγχρονη προσχολική αγωγή (Λαλούμη-Βιδάλη, 2016).

3.3.1 Η σχέση οικογένειας και προσχολικής αγωγής

Το μικρό παιδί, αναπόφευκτα, από την πρώτη φάση της ανάπτυξης του αντιμετωπίζει τις επιδράσεις των κοινωνικών αλλαγών (Σακελλαρίου, 2008). Η προσχολική αγωγή καλείται να διαδραματίσει ένα πολύ θετικό ρόλο στην καλλιέργεια εκείνων των δεξιοτήτων του μικρού παιδιού που είναι απαραίτητες για την ανάπτυξη σωστών σχέσεων, όχι μόνο στα πλαίσια του προσχολικού χώρου αλλά και στο ευρύτερο συνεχώς μεταβαλλόμενο, κοινωνικό περιβάλλον που κινείται το οικοσύστημα ανάπτυξης του (Λαλούμη- Βιδάλη, 2016). Καλείται δηλαδή να παίξει ένα πλατύτερο ρόλο στην εξέλιξη του μικρού παιδιού, για να αποκτήσει τις δεξιότητες εκείνες που είναι απαραίτητες για την δημιουργία κοινωνικών και συνεργατικών σχέσεων, οι οποίες με τη σειρά τους συμβάλλουν αποφασιστικά στην ανθρώπινη επικοινωνία.

Έχει επικρατήσει από παλιά η άποψη ότι η οικογένεια θα πρέπει να προσφέρει κατά βάση συναισθηματική και βασική γνωστική υποστήριξη, ενώ ο σχολικός χώρος γενικά είναι αυτός που έχει το δικαίωμα να παρέχει τις γνώσεις και τα υπόλοιπα μορφωτικά αγαθά (Comer, 2001). Έτσι το τι κάνουν οι παιδαγωγοί θεωρείται ότι έχει παιδαγωγική αξία ενώ αυτό που κάνουν οι γονείς περιορίζεται απλώς σε θέματα ανατροφής και αγωγής (Ταμουτσέλη, 2009). Όμως αυτό που προσφέρουν οι γονείς στην διαδικασία της μάθησης των παιδιών τους, ιδίως κατά την περίοδο της προσχολικής ηλικίας, φαίνεται ότι είναι ανυπολόγιστα πιο σημαντικό από ότι ίσως υποψιάζονται πολύ παιδαγωγοί (Σακελλαρίου, 2008).

Στο διαθεματικό ενιαίο πρόγραμμα σπουδών για το νηπιαγωγείο όμως αναγνωρίζεται από την αρχή η σχέση μεταξύ αποτελεσματικής ανάπτυξης ενός προγράμματος προσχολικής αγωγής και η εποικοδομητική συνεργασία με τους γονείς αλλά παράλληλα επισημαίνεται ότι δεν είναι πάντα εύκολη υπόθεση (ΔΕΠΣΣ,2003) και πρέπει να βρεθεί το κατάλληλο κανάλι επικοινωνίας σε ένα κλίμα εμπιστοσύνης και αλληλοεκτίμησης. Σύμφωνα με τον Comer, τα παιδιά χρειάζονται συναισθηματική υποστήριξη και τέτοια υποστήριξη μπορεί να δημιουργηθεί από το περιβάλλον αποδοτικά, όταν η οικογένεια και οι παιδαγωγοί του σχολείου συνεργάζονται.

Οι γονείς είναι τα πρόσωπα που μπορούν να δώσουν σημαντικές πληροφορίες για την προσωπικότητα, τις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα του παιδιού τους όπως και για τις διάφορες εμπειρίες που αυτό έχει βιώσει το οικογενειακό και κοινωνικό πολιτισμικό περιβάλλον τους. Οι παιδαγωγοί στην προσπάθειά τους να γνωρίσουν τις ήδη υπάρχουσες εμπειρίες των παιδιών επικεντρώνονται και στηρίζονται κυρίως στην ενθάρρυνση της προφορικής εκφράσεις των παιδιών την ώρα της συζήτησης (Σακελλαρίου, 2008). Αυτό όμως ίσως δεν είναι αρκετό. Απαιτείται να δίνεται η δυνατότητα διασταύρωσης των πληροφοριών αυτών από το οικογενειακό περιβάλλον. Σε κάθε περίπτωση η επαφή με τους γονείς και η συλλογή πληροφοριών θα πρέπει να διέπονται από συνθήκες εχεμύθειας και σεβασμό για ευνόητους λόγους. Αυτό όμως καταβάθος είναι μία μεγάλη πρόκληση, τόσο για τους γονείς όσο και για τους παιδαγωγούς, διότι είναι αναγκαία η ανάπτυξη εκείνων των ανθρώπινων διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των δύο ανωτέρων περιβαλλόντων που θα επηρεάσουν προοδευτικά το αναπτυσσόμενο άτομο (Λαλούμη- Βιδάλη, 2016).

Η συμμετοχή των γονέων άρχισε να θεωρείται ένα απαραίτητο στοιχείο για την ενθάρρυνση των μικρών παιδιών στην μάθηση, τον εμπλουτισμό και την επιτυχία των προσχολικών προγραμμάτων (RaffaeleL & Knoff, 1999). Ορισμένοι ειδικοί πίστευαν ότι, οι εκπαιδευτικοί οι οποίοι δουλεύουν μόνο με τα παιδιά κάνοντας την άκρη τους γονείς, φαίνεται ότι το αποτέλεσμα τους κατακλύζει από αποτυχία και απογοήτευση. Σύμφωνα με έρευνες που έχουν γίνει, επιβεβαιώναν ότι οι γονείς είχαν μεγάλη επίδραση στην συμπεριφορά των παιδιών τους, στην συναισθηματική και κοινωνική τους ανάπτυξη καθώς και στην ακαδημαϊκή τους επίδοση και την νοητική τους εξέλιξη. Το σκεπτικό λοιπόν ήταν ότι οι στενότερες επαφές μεταξύ γονέων και παιδαγωγών θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην κοινή συνεργασία μεταξύ τους, ώστε από κοινού να εργαστούν για την πραγματοποίηση κοινών στόχων (Σακελλαρίου, 2008). Ακόμα ότι και το ίδιο το παιδί θα συνειδητοποιούσε ότι τόσο προσχολικός χώρος όσο και ο οικογενειακός είναι πηγές μάθησης. Έτσι, με τα ειδικά προγράμματα εκπαίδευσης γονέων, θα μπορούσαν οι τελευταίοι να δουλεύουν με τα παιδιά τους παράλληλα ή ενισχυτικά με τα προσχολικά προγράμματα, ενώ συγχρόνως θα στρεφόταν η προσοχή και το ενδιαφέρον τους περισσότερο στα κοινά και στην πολιτισμική ζωή της κοινότητας, στην προσπάθεια τους να διευρύνουν τις πηγές γνώσεων και να δημιουργήσουν κίνητρα για μάθηση στο παιδί τους (Powell, 1998).

Ο ρόλος του κέντρου προσχολικής αγωγής , ενώ συμβάλλει στην βίωση κοινωνικών και γνωστικών εμπειριών, δεν μπορεί εύκολα να αντικαταστήσει το ρόλο της οικογένειας. Η σχέση μεταξύ γονέων και παιδαγωγών είναι το σημαντικότερο διότι βασίζεται σε ένα κοινό πλαίσιο αποδεκτών αξιών και προσδοκιών που συμβάλουν θετικά στα ενδιαφέροντα, στην διαμόρφωση κινήτρων και στους τρόπους συμπεριφοράς του παιδιού. Όμως δεν υπάρχει πάντοτε το ίδιο αποτέλεσμα και πολύ συχνά μάλιστα γονείς και παιδαγωγοί ενεργούν τελείως αυτόνομα και ανεξάρτητα (Σακελλαρίου, 2008). Η πιθανή σύγκρουση που μπορεί να αναπτύξει το μικρό παιδί δεν είναι συχνά αντιληπτό. Γι' αυτό θεωρητικά ο πιο σωστός τρόπος πρόληψης είναι συνεργασία γονέων και παιδαγωγών και η αμοιβαία κατανόηση του έργου του καθενός.

Το παιδί ενισχύεται συναισθηματικά και κοινωνικά, διότι οι γονείς δεν το απορρίπτουν εύκολα και έχουν τη δυνατότητα να το ενισχύουν συχνότερα από τον/την παιδαγωγό. Διότι, ο χρόνος που αφιερώνουν οι γονείς στα παιδιά τους συγκριτικά με τους παιδαγωγούς είναι πολύ περισσότερος (Λαλούμη- Βιδάλη , 2016). Κατά τη διάρκεια ενός παιχνιδιού η αλληλεπίδραση γονέα – παιδιού έχει αποτελέσει για πολλούς ερευνητές, γόνιμο έδαφος για την παρατήρηση

της εξέλιξης των δεξιοτήτων που αποκτά ένα παιδί. Το παιδί, κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού μαθαίνει τη ρύθμιση των συναισθημάτων του και αναπτύσσει κινητικές, κοινωνικές και γνωστικές ικανότητες (Boucher, 1999, Pellegrini & Smith, 1998, Vygotsky, 1978). Οι γονείς είναι σημαντικό να εμπλέκονται σε δραστηριότητες με το παιδί τους διότι, τα παιδιά αντιλαμβάνονται ότι είναι συναισθηματικά διαθέσιμοι προς αυτά. Η δυαδική επικοινωνία στην συνθήκη του παιχνιδιού, λόγω της έμφασης της σε ένα μοιρασμένο πλαίσιο αναφοράς και θετικού συναισθήματος, θα μπορούσε να συμβάλει στο χτίσιμο ενός ασφαλούς συναισθηματικού δεσμού (Kiser, Bates, Maslin, Bayles, 1986). Το παιχνίδι συμβάλλει ακόμα στο να μάθει ένα παιδί να εμπιστεύεται, να διαπραγματεύεται και να συμβιβάζεται, που θα του δώσουν αργότερα την ευκαιρία να αναπτύξει φιλίες (Jordan, 2003).

Τα παιδιά αναπτύσσουν ισχυρότερους δεσμούς με τους γονείς τους όταν αυτοί τους διαβάζουν ιστορίες από βιβλία παρά από ηλεκτρονικά ταμπλετ σύμφωνα με νέα έρευνα (JAMA pediatrics, 2019). Οι γονείς είναι σημαντικό να διαβάζουν τα παιδιά τους βιβλία έντυπα αντί από ταμπλετ γιατί το ταμπλετ είναι μία συσκευή που είναι σχεδιασμένη και για προσωπική χρήση που μπορούν οποιαδήποτε ώρα τα παιδιά να απασχοληθούν και μόνα τους. Επίσης, όταν οι γονείς διαβάζουν μια ιστορία από ταμπλετ είναι λιγότερο πιθανό να χρωματίζουν την φωνή τους και να τη διαδραματίζουν το οποίο έχει ως αποτέλεσμα να τους φέρνει πιο κοντά με τα παιδιά. Ωστόσο το διάβασμα βιβλίων είναι μια εμπειρία που την μοιράζεσαι.

Σημαντικό είναι να διαβάζουν οι γονείς στο παιδί τους βιβλία όσο μικρό και αν είναι. Ακόμα και ένα μωρό απολαμβάνει τον ήχο της φωνής της μητέρας του και την ζεστασιά της αγκαλιάς της, πριν αρχίσει να καταλαβαίνει τα λόγια της ιστορίας. Ασφαλώς το νήπιο 2-3 ετών είναι σε θέση να συνειδητοποιήσει πιο καλά τις ιστορίες που περιγράφουν τα παραμύθια και θα γυρεύουν ευκαιρίες όλο και πιο συχνά από έναν ενήλικα είτε να του διαβάζουν είτε να του αφηγούνται παραμύθια (Δημητρίου, 2012). Οι γονείς παιδιών προσχολικής ηλικίας, προσφέρουν σημαντική αρωγή στην διαδικασία της μάθησης των παιδιών, καθώς διαβάζοντας μεγαλόφωνα ιστορίες στα παιδιά τους, τα βοηθούν να εξοικειωθούν με το γραπτό λόγο και του συνεισφέρουν πλούσιες εμπειρίες σχετικές με την γλώσσα των βιβλίων (Gambrellet., 2002).

Όταν οι δραστηριότητες ελαχιστοποιούνται μπορεί να συμβάλουν αρνητικά στην μάθηση και να εμποδίσουν την εξελικτική πορεία των παιδιών. Ακόμη, αρνητικές εμπειρίες μπορεί να δημιουργήσουν άσχημες συναισθηματικές καταστάσεις. Συμπεραίνεται λοιπόν ότι η

ποιότητα και η ποσότητα των δραστηριοτήτων που προσφέρονται στο οικογενειακό περιβάλλον μπορεί να προκαθορίσουν την ποιότητα και ποσότητα των εμπειριών που θα βιώσει το μικρό παιδί κατά τη διάρκεια της ζωής του (Λαλούμη- Βιδάλη ,2016).

3.3.2 Ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού

Με τον όρο «ρόλος» εννοούμε το σύνολο των προσδοκιών και της αναμενόμενης συμπεριφοράς του/της εκπαιδευτικού από τις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Για παράδειγμα, πολλοί πιστεύουν ότι ένας/μία εκπαιδευτικός πρέπει να αγαπάει όλα τα παιδιά της τάξης του/της. Άλλοι πάλι πιστεύουν ότι ένας/μία εκπαιδευτικός πρέπει να έχει μια σωστή απάντηση πάνω σε οτιδήποτε τον/την ρωτούν. Ορισμένοι νομίζουν ότι οι εκπαιδευτικοί πρέπει να αφήνουν τα συναισθήματα τους έξω από την τάξη και να μη δείχνουν ότι είναι και αυτοί άνθρωποι πιθανά κουρασμένοι, θυμωμένοι ή άνθρωποι που κάνουν λάθη. Οι εκπαιδευτικοί πάνω απ' όλα είναι άνθρωποι, που όντως κάνουν λάθη, έχουν αισθήματα, ανάγκες, ενδιαφέροντα και αδυναμίες (Λαλούμη- Βιδάλη, 2016). Αν και όλοι οι εκπαιδευτικοί κάνουν πάνω κάτω τα ίδια πράγματα, δηλαδή διαμορφώνουν το μαθησιακό περιβάλλον, παίρνουν αποφάσεις για το σχεδιασμό ενός εκπαιδευτικού προγράμματος, συνεργάζονται με τους γονείς, ωστόσο καθένας δεν παύει να είναι μια ξεχωριστή προσωπικότητα (RaffaeleL, Knoff, 1999).

Κλειδί στο νέο ρόλο του/της εκπαιδευτικού είναι η ποιότητα των αλληλεπιδράσεων που αναπτύσσει τόσο ανάμεσα σε αυτόν/αυτήν και τα παιδιά όσο και ανάμεσα σε αυτόν/αυτήν και τους γονείς. Ιδιαίτερα τονίζεται ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού στην συναισθηματική υποστήριξη που προσφέρει στα παιδιά, την ποιοτική οργάνωση της τάξης και την παιδαγωγική ενίσχυση (Piantaetal., 2005· Γουργιώτου, 2016). Ειδικότερα η «συναισθηματική ενίσχυση» επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο ο/η εκπαιδευτικός βοηθά τους μαθητές και τις μαθήτριες της τάξης του/της να αναπτύξουν ζεστές και υποστηρικτικές σχέσεις με τον/την ίδιο/α και τους συνομήλικους του (Γουργιώτου, 2016). Προϋποθέσεις για την ανάπτυξη αλληλεπιδράσεων συναισθηματικής υποστήριξης των παιδιών είναι η αποδοχή όλων των παιδιών από τον/την εκπαιδευτικό. Δεδομένου ότι το κάθε παιδί είναι μοναδικό αλλά και διαφορετικό, συχνά υπάρχουν στην τάξη παιδιά με τα οποία είναι πιο απρόσιτα στην συνεργασία, γιατί ενδεχομένως κάποια χαρακτηριστικά της προσωπικότητας τους δεν συμβαδίζουν με τον/την εκπαιδευτικό.

Παράλληλα, όμως, με την συναισθηματική και οργανωτική υποστήριξη, ο/η εκπαιδευτικός έχει έναν ακόμη ρόλο, αυτόν της παιδαγωγικής ενίσχυσης και υποστήριξης. Ο ρόλος του/της αυτός εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους εφαρμόζει συζητήσεις και δραστηριότητες όταν αλληλοεπιδρά με τα παιδιά προκειμένου να ενισχύσει αποτελεσματικά με το συλλογισμό, την γλωσσική ανάπτυξη και την γνώση τους (Γουργιώτου, 2016). Επιπλέον, μέσω της παιδαγωγικής ενισχύσεις από τον/την εκπαιδευτικό, τα παιδιά μαθαίνουν να συμμετέχουν στο σχεδιασμό των δραστηριοτήτων, να λύνουν προβλήματα και να σκέφτονται δημιουργικά, να λαμβάνουν εξατομικευμένη ανατροφοδότηση σχετικά με την μάθηση τους και να αναπτύσσουν μια πιο περίπλοκη γλώσσα έκφρασης (Αυγητίδου, 2016).

Στην ανάπτυξη των συναισθημάτων των παιδιών, συμμετέχουν ενεργά τόσο οι καθημερινές δραστηριότητες, από την πιο μοναχική, η οποία προσφέρει το αίσθημα χαράς και ικανοποίησης, όσο και οι ομαδικές δραστηριότητες μεταξύ τους αλλά και με ανάμειξη της/του παιδαγωγού. Ακόμα ο/η παιδαγωγός είναι αναγκαίο να διαμορφώσει τον χώρο στον παιδικό σταθμό ώστε να προσφέρει διαφορετικά ερεθίσματα στα παιδιά καθώς ο κάθε χώρος θα έχει το δικό του διαφορετικό χαρακτήρα. Οι χώροι που είναι οργανωμένοι και με πλήρη φροντίδα συντελούν στην ατομική δραστηριότητα, στον προσανατολισμό, στην επικοινωνία, στην κοινωνική αλληλεπίδραση και συνύπαρξη, καθώς ωθούν τα παιδιά να γνωρίσουν το σώμα τους και να καλλιεργήσουν την αισθητική τους (Ταμουτσέλη, 2009).

3.4. Ο ρόλος των διαπροσωπικών σχέσεων στην ενίσχυση της συναισθηματικής ανάπτυξης

Τις πρώτες ημέρες στον παιδικό σταθμό τα μικρά παιδιά έρχονται αντιμέτωπα με ένα ευρύ φάσμα προκλήσεων και δυσκολιών. Οι προκλήσεις αυτές δεν είναι μόνον ακαδημαϊκής φύσης, αλλά αφορούν κατά κύριο λόγο ζητήματα κοινωνικό συναισθηματικής φύσεως. Οι μαθητές την αρχή αναμειγνύονται σε ένα νέο περιβάλλον με αγνώστους συνομήλικους και ενήλικες (Γρηγοριάδης, 2005). Τα συναισθήματα αποτελούν βάση όλων των διαπροσωπικών σχέσεων καθώς συμβάλλουν στην επικοινωνία και την συνολική αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων και συνεισφέρουν στην ανταλλαγή πληροφοριών που σχετίζονται με τον ερχομό των διαπροσωπικών σχέσεων (Καφέτσιος, 2005). Οι διαπροσωπικές σχέσεις επηρεάζουν τα συναισθήματα που βιώνουν οι συμμετέχοντες και με τη σειρά τους τα συναισθήματα επηρεάζουν την εξελικτική πορεία της σχέσης αυτής.

Οι κοινωνικές σχέσεις που τα παιδιά αναπτύσσουν με τους παιδαγωγούς και τους συνομήλικους τους στο σχολείο μπορεί να επιδράσουν θετικά ή αρνητικά τα κίνητρα των μαθητών οι οποίοι τώρα ξεκινούν να διαμορφώνουν τις πρώτες απόψεις και εντυπώσεις απέναντι στο σχολικό περιβάλλον (Γρηγοριάδης, 2005). Αν οι συναναστροφές με τους άλλους χαρακτηρίζονται από ασφάλεια, επικοινωνία και συναισθηματική εγγύτητα, τα κίνητρα του παιδιού για συμμετοχή και συνεργασία στις δραστηριότητες της τάξης αυξάνονται σημαντικά (Feldman, 2009). Η ανάπτυξη τους βασίζεται στην ικανότητα κύριος που διακατέχει το κάθε άτομο ώστε να μπορεί να κατανοεί την προσωπική αξία του κάθε ατόμου και να δημιουργεί φιλικές σχέσεις με τους ομώνυμους του (Λαλούμη, Βιδάλη, 2016). Αν, από την άλλη πλευρά, οι σχέσεις αυτές χαρακτηρίζονται από συγκρούσεις, αντιπαραθέσεις και συναισθηματική απόσταση ή ανασφάλεια, τα κίνητρα των παιδιών για επιτυχία και προσαρμογή είναι περιορισμένα.

Από την αρχή του έτους ξεχωρίζουν τα παιδιά που δυσκολεύονται στην δημιουργία σχέσεων με τους συμμαθητές και τον/την παιδαγωγό τους και παρουσιάζουν δυσκολίες νιώθοντας απομονωμένα και ανεπαρκή (Γρηγοριάδης, 2005). Τα παιδιά αυτά έχουν χαμηλό κοινωνικό προσαρμοστικό επίπεδο, δεν επιλέγονται από τα άλλα παιδιά για ομαδικά παιχνίδια, είναι δυσαρεστημένα, νιώθουν απογοήτευση, η οποία μπορεί να τους οδηγήσει μέχρι και εγκατάλειψη του σχολείου (Parker, Asher, 1987).

Η κατανόηση και η έκφραση των συναισθημάτων και των σκέψεων των άλλων, αποτελούν κομβικά σημεία στην ηλικία αυτή και ορόσημα για την απόκτηση κοινωνικής ικανότητας στο σχολικό περιβάλλον (Thompson, 1994). Η αύξηση της κοινωνικής ικανότητας των παιδιών που έχουν δυσκολίες, μέσω κατάλληλων παρεμβάσεων, έτσι ώστε να επικοινωνούν καλύτερα με τους συμμαθητές τους και να δημιουργήσουν περισσότερες διαπροσωπικές σχέσεις, ειπώθηκε ως η κυριότερη λύση από τους ερευνητές (Λαλούμη, Βιδάλη, 2016).

Στη διαμόρφωση διαπροσωπικών σχέσεων επιδρά κι η συμπεριφορά που εξωτερικεύουν οι γονείς προς τα παιδιά τους (Σακελλαρίου, 2008). Η υπευθυνότητα και η ευαισθησία των γονέων απέναντι στα ενδιαφέροντα του παιδιού, το ενισχύει και του δίνει ώθηση. Επίσης η οικογενειακή «ζεστασιά» ή «η ηρεμία » και η φιλική ατμόσφαιρα που

προωθούν οι γονείς, το επηρεάζει θετικά στην καλλιέργεια της αυτοπειθαρχίας και την ενίσχυση του αυτοσυναίσθηματός.

Το φυσικό περιβάλλον του προσχολικού χώρου αποτελεί μία από τις τρεις μεταβλητές που επηρεάζουν την εξέλιξη της συμπεριφοράς των παιδιών (Λαλούμη, Βιδάλη, 2016). Η διαμόρφωση μιας επιθυμητής συμπεριφοράς και η ενίσχυση δημιουργίας διαπροσωπικών σχέσεων εξαρτώνται από έναν καλά οργανωμένο προσχολικό χώρο όπου τα παιδιά θα μπορούν να αφεθούν ελεύθερα, να ασχοληθούν δημιουργικά και να μπορούν να εκφραστούν συναισθηματικά με οποιοδήποτε τρόπο. Ο σκοπός είναι η κάθε περιοχή όπου αναπτύσσεται μια δραστηριότητα να είναι έτσι οργανωμένοι, ώστε να είναι ελκυστική για κάθε παιδί και να αισθάνεται ότι το προκαλεί (Golemann,1993).

Από τις πρώτες ημέρες στα νήπια εξετάζουν τόσο των προσχολικό χώρο όσο και τον/την παιδαγωγό (Λαλούμη, Βιδάλη, 2016). Ο/Η παιδαγωγός μαζί με τα παιδιά συνεργάζονται και συμμετέχουν σε διάφορες δραστηριότητες, αλληλοεπιδρούν και αναπτύσσουν μια ισορροπημένη διαπροσωπική σχέση (Λαλούμη ,2016). Ο/Η παιδαγωγός πρέπει να διακατέχεται από συνεργατικότητα. Η συνεργατικότητα είναι ικανότητα να ενεργεί ένα άτομο μαζί με κάποιον άλλο για ένα κοινό σκοπό ισορροπώντας ταυτόχρονα και τις προσωπικές του ανάγκες. Ο/Η παιδαγωγός έχει την ικανότητα να κατανοεί τα συναισθήματα των παιδιών αλλά και να δημιουργεί ευκαιρίες σε αυτά να εκφράσουν και να καταλάβουν τα δικά τους συναισθήματα (Λαλούμη- Βιδάλη ,2016). Η θετική ενίσχυση, επιπρόσθετα, της παιδαγωγού ενισχύει την αυτοπεποίθηση των παιδιών, δημιουργεί εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και τα παρακινεί για επανάληψη μιας επιθυμητής κοινωνικής συμπεριφοράς.

Ο έπαινος (προφορικός ή μη) είναι μια μορφή θετικής ενίσχυσης. Για παράδειγμα, ο προφορικός έπαινος μπορεί να περιλαμβάνει εκφράσεις όπως την λέξη «μπράβο» ή «συγχαρητήρια » ή «τα κατάφερες». Ο μη προφορικός έπαινος μπορεί να περιλαμβάνει κινήσεις του σώματος ένα χαμόγελο, ένα χάιδεμα στον ώμο κ.α. Η ενθάρρυνση και ο έπαινος ενισχύουν την αυτοπεποίθηση των παιδιών με αποτέλεσμα να αισθάνονται ότι μπορούν να καταφέρουν ένα στόχο με τις ικανότητες που έχουν και ότι είναι χρήσιμη και επιθυμητή σε άλλους (Λαλούμη- Βιδάλη, 2016).

3.5 Βασικά παιδαγωγικά μέσα/εργαλεία που προάγουν την συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών

Είναι γενικότερα αποδεκτό ότι, καθήκον των παιδαγωγών ήταν να ωθήσουν τα παιδιά να εκφράζουν ελεύθερα αυτό που νιώθουν, ενώ αργότερα μειώθηκε το ενδιαφέρον ως προς τη συναισθηματική ανάπτυξη και δόθηκε έμφαση στο νοητικό τομέα, κάτι όμως που από τη δεκαετία του '70 διαφοροποιήθηκε και πάλι, καθώς στα προγράμματα προσχολικής αγωγής εντάχθηκαν δραστηριότητες σχετικά με την ανάπτυξη των συναισθημάτων. Σήμερα τα προγράμματα που εφαρμόζονται στους παιδικούς σταθμούς βασίζονται στη συναισθηματική ανάπτυξη, καθώς η άποψη που επικρατεί είναι πως τα συναισθήματα παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη των παιδιών και την μάθηση, βοηθούν τα παιδιά να βελτιώσουν τις επικοινωνιακές τους τεχνικές και σχέσεις και καθοδηγούν τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται (Ντολιοπούλου, 2000). Παράλληλα, η προσχολική ηλικία συνδέεται με την διαδικασία κοινωνικοποίησης του παιδιού. Παρά το γεγονός ότι το ενδιαφέρον για τους άλλους αναπτύσσεται νωρίς στο παιδί, η απόκτηση των απαραίτητων δεξιοτήτων για αλληλεπίδραση χρειάζεται χρόνο, καθοδήγηση και εξάσκηση, που επιτυγχάνεται κυρίως μέσω του παιχνιδιού όπως σημειώνεται παρακάτω.

3.5.1 Το παιχνίδι

Η μαθησιακή προσπάθεια του κάθε παιδιού με την είσοδό του στο χώρο του νηπιαγωγείου απαιτεί ένα συνδυασμό από πνευματικές, κινητικές και κοινωνικο-συναισθηματικές δεξιότητες. Η μάθηση είναι μια κοινωνική δραστηριότητα, είναι μια διαδικασία που αναπτύσσεται κατά την συναναστροφή του ατόμου με άλλους και σε αλληλεπίδραση με το περιβάλλον του. Το παιδί πρέπει να είναι ικανό να καταλαβαίνει τα συναισθήματα των άλλων, να μπορεί να ελέγχει τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά του και να έχει καλές σχέσεις με τους συμμαθητές και τον εκπαιδευτικό (Huffman, Mehlinger, Kerivan, 2000).

Η ανάπτυξη των δεξιοτήτων σε θέματα που αφορούν στην ψυχική υγεία για τη βελτίωση της διαχείρισης των συναισθημάτων, καθώς και των διαπροσωπικών σχέσεων, της επικοινωνίας, αλλά και της αυτοεκτίμησης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί σε πιο κατάλληλο χώρο από το σχολείο, το οποίο αποτελεί τον πλέον φυσικό χώρο μετάδοσης γνώσεων και αξιών

μέσω των διαφόρων σύγχρονων εκπαιδευτικών μεθόδων. Το σχολείο είναι ο χώρος που συνεχίζεται και συμπληρώνεται η οικογενειακή διαπαιδαγώγηση. Η σχολική ζωή προσφέρει καθημερινά ευκαιρίες για πολύπλευρες εμπειρίες που με βάση αυτών των εμπειριών το παιδί κτίζει την προσωπική και κοινωνική του ανάπτυξη (Μπεαζίδου, Μπότσογλου, 2016). Καλλιεργούνται στο παιδί συναισθήματα αυτοεκτίμησης, αυτοεπιβεβαίωσης, αυτορρύθμισης, μαθαίνει να εξωτερικεύει τα συναισθήματά του και δεξιότητες οι οποίες, μπορούν να αποκτηθούν μέσω της ενεργούς συμμετοχής του παιδιού στη διαδικασία της μάθησης. Τα ποιοτικά προγράμματα σπουδών και η διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος το οποίο δημιουργεί κίνητρα για ανακάλυψη, πειραματισμό, συνεργασία, επικοινωνία, αλληλεπίδραση ενισχύουν τις ευκαιρίες για ενεργό συμμετοχή του παιδιού σε δραστηριότητες της τάξης, για συμμετοχή του παιδιού στη μάθηση μέσα από την αλληλεπίδραση με τους συμμαθητές του δηλαδή, ενισχύουν την κοινωνικότητα του παιδιού. Επιπλέον, χρήσιμες στρατηγικές και τρόποι διδασκαλίας υποστηρίζουν την εφαρμογή των ποιοτικών προγραμμάτων μέσα από την κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών (Kemple, 2004). Είναι γεγονός πως, η εφαρμογή των ποιοτικών προγραμμάτων στην εκπαίδευση εξαρτάται από τη μέθοδο διδασκαλίας και τις στρατηγικές που χρησιμοποιεί ο εκπαιδευτικός. Όλοι οι μέθοδοι διδασκαλίας δεν δίνουν τις ίδιες ευκαιρίες για αλληλεπίδραση μεταξύ των συμμαθητών (Μπαντή, 2010).

Έπειτα από την βρεφική ηλικία, τα συναισθήματα που κατέχει το παιδί αρχίζουν να τροποποιούνται και να κληρονομούν μεγαλύτερη σταθερότητα και διάρκεια. Το παιδί πλέον εκφράζει διαφορετικά τις συναισθηματικές του αντιδράσεις, ενώ, σε αντίθεση με το βρέφος δεν Υπάρχουν τόσα σκαμπανεβάσματα στις διαθέσεις του. Δηλαδή, δεν θα υπάρχουν οι απότομες μεταβολές που από τη μία ήταν ευδιάθετο και γέλαγε και από την άλλη, ξαφνικά, κατσούφιαζε και είχε έντονο κλάμα (Δημητρίου, 2012).

Κατά το δεύτερο έτος της ζωής του, με την αρωγή των ίδιων των συναισθημάτων, το παιδί ελέγχει το πως αισθάνεται και δίνει ιδιαίτερη προσοχή στην έκφραση των αρνητικών συναισθημάτων. Οι συμπεριφορές ελέγχου αρχίζουν να έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο καθώς του νήπιο παύει να ασχολείται με κάτι που του προκαλεί δυσαρέσκεια και επικεντρώνεται στην θετικά ερεθίσματα (Δημητρίου, 2012). Οι λειτουργίες αυτές συμβάλλουν, να προσαρμόζει την συναισθηματική του κατάσταση σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο ανάλογα με τις αλληλεπιδράσεις του περιβάλλοντος όπου βρίσκεται (Κοντογιάννη, 2000). Κατά το δεύτερο χρόνο του νηπίου,

οι αυξανόμενες δεξιότητες στην έκφραση και τον έλεγχο των συναισθημάτων, δημιουργούν την ικανότητα του να ανταποκρίνεται στα συναισθήματα και τις ανάγκες των άλλων ανθρώπων (Golemann ,1996).

Κατά τη διάρκεια του τρίτου χρόνου ζωής τα παιδιά αρχίζουν να χρησιμοποιούν το συμβολικό – φανταστικό παιχνίδι ολοένα και περισσότερο για να εκφράσουν τα συναισθήματά τους (Dunn, 1995). Τα παιδιά αυτής της ηλικίας είναι σε θέση να περιγράψουν τον εαυτό τους ως προς τα συναισθήματά και τους συλλογισμούς που κάνουν εκείνη τη στιγμή. Παίζουν, αστεϊεύονται και έχουν τη δυνατότητα να περιγράψουν τις συναισθηματικές εμπειρίες του εαυτού τους και των άλλων (Ντολιοπούλου, Ε., 2000). Το παιδί μαθαίνει να παίζει, να μοιράζεται τα πράγματα του και να προβλέπει ως ένα βαθμό τις αντιδράσεις των συνομηλίκων του (Δημητρίου, 2012).

Το παιχνίδι «περιλαμβάνει μια ευρεία γκάμα από συμπεριφορές, δράσης και αλληλεπίδρασης, οι οποίες μπορεί να έχουν πολλαπλές ερμηνείες για τους συμμετέχοντες στο παιχνίδι » (Wood, 2013).Βασικά χαρακτηριστικά του παιχνιδιού είναι ότι πρόκειται για μια δραστηριότητα που προσφέρει ευχαρίστηση, επιλέγεται από το ίδιο το παιδί, ανταποκρίνεται στα δικά του εσωτερικά κίνητρα, στις επιθυμίες, τις ανάγκες και τις ιδέες του (π.χ. Περιέργεια, κατάκτηση, έκφραση, συνεργασία), ενώ παράλληλα διευκολύνει την έκφραση συναισθημάτων (Wood, 2013).

Μέσα από το παιχνίδι το παιδί μπορεί να αναπτύξει σχεδόν κάθε πτυχή της ανάπτυξης του και παράλληλα να αναδειξεί θετική στάση για την μάθηση και όχι απλώς να περνάει το χρόνο του (Roopnarine, 2002). Ο τρόπος με τον οποίο θα αξιοποιηθεί στην εκπαιδευτική διαδικασία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον/την παιδαγωγό, παρέχονται στα παιδιά χρόνο, χώρο και υλικά για παιχνίδι (Τζεκάκη, 2016).

3.5.2 Η μουσική

Μεταξύ των πιο αποτελεσματικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων που βοηθούν την καλλιέργεια συναισθηματικής ανάπτυξης των παιδιών είναι και η μουσική. Τα παιδιά έχουν μουσικά ακούσματα προτού ακόμα γεννηθούν όταν μέσα από την κοιλιά ακούν τη μουσική που ακούει και η μητέρα τους. Από τις πρώτες μέρες της ζωής τους τα περισσότερα παιδιά ακούν νανουρίσματα και τα πρώτα δώρα που συγκαταλέγονται από συγγενείς και φίλους, είναι παιχνίδια που όταν τραβάς ένα κορδονάκι ή πατάς ένα κουμπί ακούγεται μια μουσική. Έχει

παρατηρηθεί ότι τα βρέφη δείχνουν ενθουσιασμό σε αυτά τα πρώτα μουσικά ακούσματα. Δείχνουν να χαλαρώνουν και να ηρεμούν. Η μουσική δηλαδή συνδέεται με τις πρώτες θετικές εμπειρίες των παιδιών. Ο Froebel υποστήριξε ότι το τραγούδι που τραγουδούν οι μητέρες στα μωρά τους αποτελεί ζωτικό στοιχείο της εκπαίδευσης και ότι μουσική συνιστά «ένα από τα πρώτα μέσα γέννησης και έκφρασης της ευτυχίας» (Kendall, 1986). Οι άνθρωποι γεννιούνται με την ικανότητα να μπορούν να παράγουν μουσική. Η εκμάθηση της μουσικής έχει κάτι κοινό με την κατάκτηση της γλώσσας. Στα πρώτα στάδια είναι κατά πολύ διαισθητική και συνδέεται με τα ακούσματα και τις επιρροές που έχει το παιδί από το περιβάλλον του, με την μίμηση και τον πειραματισμό.

Στο νηπιαγωγείο η μουσική, όπως και τα υπόλοιπα μέσα δημιουργικής έκφρασης των συναισθημάτων, δίνουν στα παιδιά ευκαιρίες να αντιληφθούν την ομορφιά που υπάρχει στη ζωή μας (Dodge, Colker, 1998) και την δυνατότητα να εκφραστούν με διαφορετικούς τρόπους καθώς αυξάνεται η κατανόηση τους για τον κόσμο που τα περιβάλλει (Pound, Harrison, 2003). Όταν τα παιδιά ακούν συνειδητά μουσική, τότε οι αντιληπτικές τους ικανότητες διαφοροποιούνται. Για τον λόγο αυτό, το μουσικό ρεπερτόριο του παιδικού σταθμού πρέπει να περιλαμβάνει όχι μόνο απλά παιδικά τραγουδάκια, αλλά και ενδιαφέροντα, πολύπλοκα μουσικά κομμάτια (ΕΚΠΑ, 2009). Τα παιδιά θα πρέπει να μπορούν να εξερευνούν και να παράγουν ήχους να τραγουδούν, να κινούνται στο ρυθμό, να χορεύουν, να παίζουν μουσικά όργανα και να δημιουργούν συνθέσεις. Οι δραστηριότητες μουσικής εισάγουν τα νήπια σε τρόπους έκφρασης και επικοινωνίας εναλλακτικούς και συμπληρωματικούς λόγους (Σωτηροπούλου – Ζορμπαλά, 2005). Επίσης το τραγούδι αποτελεί βασικό στοιχείο στη μουσική αγωγή των μικρών παιδιών. Τα σημερινά παιδιά έχουν πολλά μουσικά ακούσματα, μέσω της τηλεόρασης, του ραδιοφώνου και του κινηματογράφου. Το παιδί που ακούει τόσες μελωδίες, αρμονίες και ρυθμούς χάνεται σε έναν άλλο «κόσμο», ο οποίος πλάθεται από τα δικά του συναισθήματα και φτιάχνει εικόνες με το μυαλό του. Όλα αυτά τα στοιχεία τονώνουν την συναισθηματικότητα ενός παιδιού.

Σημαντική είναι και η συμβολή της κλασικής ή έντεχνης μουσικής στην συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Η δύναμη της μουσικής αυτής γεννά στα παιδιά έντονα συναισθήματα και συμβάλλει στην ανάπτυξη της φαντασίας. Ακούγοντας τους ήχους από κάποια ιδιαίτερα εντυπωσιακά έργα της κλασικής παράδοσης, όπως συμφωνίες και κονσέρτα του Μπετόβεν, κάποιο ορατόριο του Μπαχ, έρχονται στο μυαλό τους διάφορες εικόνες και

σκέψεις ,τις οποίες μπορούν να μοιραστούν μεταξύ με τον/την παιδαγωγό τους. Παρέχοντας τα μικρά παιδιά συχνές ευκαιρίες για ενασχόληση με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους με τη μουσική ενισχύεται περισσότερο η πιθανότητα να αναγνωριστεί το ταλέντο κάποιων παιδιών, αλλά και να αποκτήσουν τα παιδιά στο σύνολο τους συνήθειες που εμπλουτίζουν το συναισθηματικό τους κόσμο και προσφέρουν γαλήνη και ισορροπία στην καθημερινή τους ζωή (Διαφέρμου, Κουλούρη, Μπασαγιάννη). Παρόλο που η κλασική μουσική δεν έχει στίχους, διαθέτει μια ποικιλία από διαφορετικές μελωδίες, αριθμούς και μουσικά όργανα. Ακούγοντας το συγκεκριμένο είδος στα νήπια δημιουργούν ένα περιβάλλον συναισθηματικά θερμό ,πλούσιο σε ερεθίσματα που βελτιώνει τις προοπτικές ενός παιδιού για την ανάπτυξη των ικανοτήτων του.

Αν και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις θετικές επιδράσεις της κλασικής μουσικής, ο Cambellτονίζει πως υπάρχει χώρος για όλα τα είδη μουσικής στη ζωή μας, αρκεί αυτή να μην ακούγεται σε μεγάλες εντάσεις. Ακούγοντας μουσική τα κατάλληλα χρονικά διαστήματα και τις κατάλληλες ώρες, η επίδραση της μπορεί να αποδειχθεί θαυματουργή. Σε καταστάσεις πίεσης ή έντονο στρες, η κατάλληλη μουσική μπορεί να απελευθερώσει το άγχος και τον πόνο, μπορεί να είναι ιδιαίτερα ωφέλιμη την ώρα του ύπνου ή την ώρα του δημιουργικού παιχνιδιού, και μπορεί να βοηθήσει το παιδί να χαλαρώσει. Η μουσική στην βιβλιογραφία θεωρείται μαγική, γιατί μπορεί και φτάνει ταυτόχρονα σε πολλαπλά επίπεδα νευροδιέγερσης του εγκεφάλου.

Ολοκληρώνοντας λοιπόν, η μουσική, έχει την ικανότητα να αποσπά με θετικό τρόπο την προσοχή των παιδιών και έτσι τους δίνεται η δυνατότητα να κατευνάσουν αρνητικά συναισθήματα όπως η λύπη, η απελπισία, η ανησυχία καθώς και το θυμό ή την οργή που αισθάνονται πολλές φορές χωρίς να υπάρχει κάποια ιδιαίτερη αιτία (Trainor, 2008).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αυγητίδου, Σ., Τζεκάκη, Μ., & Τσάφος, Β. (Επιμ.). *Οι Υποψηφιοί Εκπαιδευτικοί Παρατηρούν, Παρεμβαίνουν Και Αναστοχαζονται*. Αθήνα, Gutenberg.

Γερολύμπου, Κ., & Κουτσομπού, Β. –Ε. (2022, Ιανουάριος 18). Γονείς και παιδιά αναπτύσσουν ουσιαστικούς δεσμούς όταν διαβάζουν μαζί ένα έντυπο βιβλίο. “Ψυχο-γραφήματα” .

Δημητρίου, Λ. (2012). *Τα πρώτα 6 χρόνια της ζωής*. Αθήνα: Πεδίο.

Διαφέρμου, χ., Κουλούρη, Π., & Μπασαγιάννη, Ε. (2009). *Οδηγός Νηπιαγωγού* (Δ εκδ.). Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Ζαχοπούλου, Ε., & Κούλη, Ό. (2017). *Η Φυσική Αγωγή στην αρχή του 21ου αιώνα* (Τόμ. 2). Αφοί Κυριακίδη Α.Ε.

Καζέλα (Katerina Kazela), Κ., & Κοντοπούλου, Φ. (2014). Συναισθηματική Αγωγή: «Μια Προσεγγίση που Μιλάει Στην Καρδιά των Παιδιών». Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού, 13, 134-143. Doi: <https://doi.org/10.12681/icw.17930>

Κακουρος, Ε., & Μανιαδακή, Κ. (2006). *Ψυχοπαθολογία Παιδιών και Εφηβών*. Αθήνα: Γιωργος Δαρδανος- τυπωθήτω.

Καλπογιάννη, Φύσσας, & Αβδελίδου. (2017, ιούλιος 17). Τα είδη του παιχνιδιού. *Ψυχο-γραφήματα*.

Λαλούμη- Βιδάλη, Ε. (2016). *Ανθρώπινες σχέσεις & Επικοινωνία στην Προσχολική Εκπαίδευση* (6η εκδ.). Συγχρονες Εκδόσεις .

Μετοχιανακή, Η. Γ. (2013). *Εισαγωγή στη Παιδαγωγική* (4^η Εκδ., Τόμ. Α). Ηρακλειο, Κρητη.

Μούζνερ, Τ. (2022). Γονείς και παιδιά αναπτύσσουν ουσιαστικούς δεσμούς όταν διαβάζουν μαζί ένα έντυπο βιβλίο. (Ψυχο-γραφήματα, Επιμ.) *Ψυχο-γραφήματα* .

Μπιτσάνη - Πέτρου, Α. (n.d.). *Η Παιδαγωγική Θεωρία του Abraham*. (Α. Μπιτσάνη - Πέτρου, Μεταφρ.) Ανάκτηση από Culture and Research. Doi: <https://doi.org/10.26262/culres.v2i0.3928>

Παπάνης, Ε. (Ιανουάριος 2011). *Η αυτοεκτίμηση* (1η εκδ.). Ι.ΣΙΔΕΡΗΣ.

Ράπτης, Θ. (2015). *Μουσική Παιδαγωγική. Μια Συστηματική Προσεγγίση με Εφαρμογές για τη Προσχολική Αγωγή*. ΑΘΗΝΑ.

Σακελλαρίου, Μ. Ι. (2012). *Εισαγωγή στη Διδακτική της Παιδαγωγικής Εργασίας του Νηπιαγωγείου*. Θεσσαλονίκη: Γιαχουδη .

Σακελλαρίου, Μ. Ι. (2008). *Συνεργασίας Οικογένειας και Νηπιαγωγείου*. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.

Ταμουτσέλη, Κ. (2009). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολικός Χώρος*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο Α.Ε.

Χατζηχρήστου, Χ. (2011). Κοινωνική και συναισθηματική αγωγή στο σχολείο. *Εκπαιδευτικό Υλικό για Εκπαιδευτικούς και Μαθητές ΙΙ, Κοινότητα. Αθήνα: Τυπωθήτω*.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Foschi, R. (2008). Science and culture around the Montessori's first "Children Houses" in Rome (1907-1915). *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 44 (3).

García González, J., Ventura Miranda, M. I., Requena Mullor, M., Parron Carreño, T., & Alarcón Rodríguez, R. (2018). Effects of prenatal music stimulation on state/trait anxiety in full-term pregnancy and its influence on childbirth: a randomized controlled trial. *The journal of maternal-fetal & neonatal medicine*, 31(8), 1058-1065. Doi: <https://doi.org/10.1080/14767058.2017.1306511>

Hallam, S. (2015). The power of music. Great British: *International Music Education Research Centre Press*.

LIGHTFOOT, C., COLE, M., & COLE, S. (2009). *THE DEVELOPMENT OF CHILDREN*. (C. Dardanos O.E., Μεταφρ.) New York: GUTENBERG.

Mampe, B., Friederici, A. D., Christophe, A., & Wermke, K. (2009). Newborns' cry melody is shaped by their native language. *Current biology*, 19(23), 1994-1997. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.cub.2009.09.064>

- Nova, J. C., Chavarro, C. I., & Córdoba, A. T. (2017, January - June 14). Educational videos: a didactic tool for strengthening English vocabulary through the development of affective learning in kids. *Gist Education and Learning Research Journal*. ISSN 1692-5777 , σσ. 68-87.
- Parke R (1987). Ο πατέρας. Η συμβολή του στη διαμόρφωση του παιδιού.
- Parncutt, R. (2009). Prenatal development and the phylogeny and ontogeny of music. *The Oxford handbook of music psychology*, 219-228. Doi: 10.1093/oxfordhb/9780199298457.013.0020
- Shelov, S. *Your Baby's First Year* (Π.Χ. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ εκδ.). (Κ. Κουγιανός, Μεταφρ.) NEW YORK: BANTAM BOOKS.
- Tabarro, C. S., de Campos, L. B., Galli, N. O., Novo, N. F., & Pereira, V. M. (2010). Effect of the music in labor and newborn. *Rev Esc Enferm USP*, 44(2), 441-8.
- Webb, A. R., Heller, H. T., Benson, C. B., & Lahav, A. (2015, Μαρτιος 10). Mother's voice and heartbeat sounds elicit auditory plasticity in the human brain before full gestation. *PubMed* , σσ. 3152-7. Doi: [10.1073/pnas.1414924112](https://doi.org/10.1073/pnas.1414924112)
- Zahed, B., Manije, S. Y., Zivar, S., & Gholamreza, R. (2019, spring). Children And Information: What Are Children Information Needs? *Studies In Library & Information Science (Journal Of Education And Psychology* , σσ. 1-22.
- Zhang, Y. (2020). Music Therapy and Music Selection---a Case Study of Music Intervention during Pregnancy. *Journal of Contemporary Educational Research*, 4(5). Doi: [10.26689/jcer.v4i5.1247](https://doi.org/10.26689/jcer.v4i5.1247)
- Zimmer, E. Z., Divon, M. Y., Vilensky, A., Sarna, Z., Peretz, B. A., & Paldi, E. (1982). Maternal exposure to music and fetal activity. *European Journal of Obstetrics & Gynecology*, 13(4), 209-213.